

100 danmarkshistorier

**Bo
Poulsen**

Storm – flod

Aarhus Universitetsforlag

100 danmarkshistorier

**Bo
Poulsen**

Storm -flod

Aarhus Universitetsforlag

Stormflod

© Bo Poulsen og Aarhus Universitetsforlag 2019

Serie: 100 danmarkshistorier

Forlagsredaktion: Peter Bejder

Tilrettelæggelse, sats og omslag:

Camilla Jørgensen, Trefold

Repro: Narayana Press

E-bogsproduktion: Narayana Press

ISBN: 978 87 7184 989 9

Projektet 100 danmarkshistorier er støttet af A.P.
Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond
til almene Formaal

Projektets styregruppe: Thomas Bloch Ravn
(Den Gamle By), Thorsten Borring Olesen
(Aarhus Universitet), Mette Frisk Jensen
(danmarkshistorien.dk), Søren Hein Rasmussen
(MegaNørd), Torben Kjersgaard Nielsen (Aalborg
Universitet), Bo Lidegaard (dr.phil., forfatter), Anne
Løkke (Københavns Universitet), Camilla Mordhorst
(Dansk Kulturinstitut), Lars Boje Mortensen
(Syddansk Universitet), Keld Møller Hansen
(Danmarks Borgcenter), Rikke Louise Alberg Peters
(HistorieLab), Hans Schultz Hansen (Rigsarkivet),
Nils Arne Sørensen (Syddansk Universitet), Sten
Tiedemann (Folkeuniversitetet i Aarhus), Ulla Tofte
(M/S Museet for Søfart) og Anette Warring (Roskilde
Universitet)

Læs mere om projektet på
100danmarkshistorier.dk

FAGFÆLLE-
BEDØMT

/ I henhold til ministerielle krav betyder bedømmelsen, at der fra en fagfælle på ph.d.-niveau
er foretaget en skriftlig vurdering, som godtgør denne bogs videnskabelige kvalitet.

Aarhus Universitetsforlag
Finlandsgade 29
8200 Aarhus N
www.unipress.dk

Indhold

Livet på kanten

Den store storm 2

Den ustabile natur 10

Tilpasning og naturkontrol

Byer og blæst 16

"Jeg har set Ødelæggelsen" 17

Stormfloder og hverdag – 1839, 1862 og 1868 19

Flyttehjælp 22

"Dødens Kyst" 24

Hård kystsikring 27

Havnen i Thyborøn 29

Fra Harbøre til Gjør 30

Det blå spisekammer

Sild og ål 34

Salt vand 35

Danmarks største fiskeri 36

Nibes nedtur 38

Bundgarn og landdragningsvod 40

Silden, der forsvandt 43

Grådige gopler i stride strømme 46

Ålefiskeriet 50

Helten, der fik stress 53

Dæmninger og dræn 56
Nye arter, nye muligheder og snurrevoddet 58
Østers 62

Dronningen og de andre

Købmænd og krejlere 66
Fjordens dronning 74
Gennembrud for handel og industri 76
Thisted blomstrer 77
Jern, tøj og tobak 79
Engelske forbindelser og ideer 82
Frederik 7.s Kanal 83

Tilpasning og kontrol på ny

Natur vs. kultur 88
Synet på fjordens natur 90
Mand og myg i Hjarbæk Fjord 94
Havet stiger 96

Videre læsning 100

"Befolkningen ser
Havet tumle sig og
hører det larme paa
Forældrenes Marker
og Grave [...]". Sådan
skrev forfatter Meir
Goldschmidt (1819-
1887) i 1865 om Agger
Tange. Goldschmidt var
berygtet for sin flabede
satire i tidsskriftet
Corsaren, men over for
den vældige jyske natur
var han målløs, som han
skrev i sin rejsedagbog:
"Alt dette er i sin
Fattigdom, sin Fare, sin
Sønderrevethed for
rigt til, at jeg i Korthed
kan omtale det".
|| Kirsten Klein/BAM/
Ritzau Scanpix

A dramatic black and white photograph of a stormy sea under a dark, cloudy sky. A bright light source, possibly the sun, is breaking through the clouds at the top center, creating a strong contrast and illuminating the scene. The sea is turbulent with visible waves and white foam. The horizon line is visible in the lower third of the image.

Livet på kanten

Den store storm

Katastrofe. Det kunne ingen avislæsere være i tvivl om, hvis de læste *Den Kongelige privilegerede Viborger Samler* den 26. februar 1825. Anledningen var den stormflod, der tre uger tidligere havde raseret vestkysten af Jylland og store områder i Vadehavet og op ad Elben i Tyskland.

”Frygtelig var Vesterhavets Overskyllelse Natten mellem den 3die og 4de Februar, ogsaa for Harboøer og Agger Sogne; og højst sørgelige Følgerne for de ulykkelige Beboere”.

Ca. 800 mennesker mistede livet under den voldsomme storm. I kombination med højvande i den østlige del af Nordsøen blæste saltvandet ind over diger og lavvandede områder, huse og hele landsbyer.

Katastrofens voldsomhed i Holsten nåede de danske aviser allerede den 8. februar, hvor *Aarhus Stiftstidende* kunne fortælle, at Hamborg var blevet hjemsoget af ”overordentlige Naturbegivenheder”. Kl. 4 om eftermiddagen havde signalskud sat byen på den anden ende, og samme aften bød på lyn, torden, sne og frost. Så kl. 3 om morgenen faldt vandet pludselig en lille meter som tegn på, at der var brud på et nærtliggende dige.

Ugen efter strømmede det fortsat ind med nye

1791

1826

1853

1867

1874

1889

I 1791 kunne Videnskabernes Selskab publicere et kort, hvor Nissum Bredning var den inderste og mest ferske del af Limfjorden, men da der først gik hul på tangen ud mod Nordsøen, gik det stærkt. I 1889 var både Agger Tange og Harboøre Tange skubbet langt mod øst. Hård kystsikring har siden fikseret både landjorden og Thyborøn Kanal, mens strømmen og det salte vand sikrer isfri adgang til Nordsøen.

|| Trefold

gruopvækkende historier fra Slesvig-Holsten, Hamborg og fra sydsiden af Elben, hvor flere landsbyer var skyllet væk. Digebrud var der overalt, og det stod klart, at stormen var den voldsomste i over 100 år. Indbyggerne søgte tilflugt i højtliggende huse, på lofter og i kirker, men alligevel betalte hundredvis af mennesker med den højeste pris. I slutningen af februar var det så Agger Tanges tur til at blive omtalt i datidens aviser. Menneskeliv gik ikke tabt i Nordvestjylland, men hjem, kreaturer, græsningsarealer og masser af sand, grus og jord forsvandt i Harboøre og Agger Sogne, der udgjorde den smalle landstrimmel, der skilte Nordsøen fra Limfjorden. Nu blev sognene adskilt. I første omgang blev det nordlige Agger Sogn skåret over af Agger Kanal, der hurtigt blev sejlbar, mens senere storme var med til

at slå hul ved Thyborøn, hvor der stadig er åbent for skibstrafik ind og ud af Limfjorden.

Stormens konsekvenser for de små landsbyer fra Agger til Harboøre blev enorme. I de næste årtier flyttede folk fra området, og først i sidste halvdel af 1800-tallet forsøgte man at kontrollere storme og stormfloder med moderne høfder og moler. Høfderne var udlagt som granitblokke og støbt i cement. Høfder beskyttede kysten ved at indfange sand og bølger, der ellers fulgte med strømmen på langs af kyststrækningen og sled på forstranden. Ved indsejlingen til fjorden blev kanalen foret på hver side af kilometerlange dæmninger, og som muskuløse tilføjelser til den glatslebne forstrand stak høfderne vinkelret ud fra dæmningerne bag forstranden. Klitbeplantning var den traditionelle måde at beskytte klitterne på, og det var givet med til at forsinke havets mange stormløb ind over land i 1600-1700-tallet. Efter 1825 gik det bare ikke længere. I løbet af få år viste det sig, at stormen ikke kun fik konsekvenser for Agger og Harboøre Sogne, men for hele den nordlige halvdel af Jylland. Det hastigt indstrømmende saltvand var med til at ændre fjordens fauna for altid. Fiskeriet ændrede afgørende karakter. Flere brakvandsfisk forsvandt, antallet af ål svandt kraftigt over en årrække, og Limfjordens sildefiskeri blev truet af gopler, der kom ind med havvandet. Og der gik flere årtier, inden fiskerne forstod at udnytte de nytilkomne arter.

I det lys er stormfloden i 1825 blandt Danmarks betydelige naturkatastrofer, selv om andre stormfloder har kostet langt flere menneskeliv. Fx var der flere tusinde omkomne ved stormfloden i Vadehavet i 1634, og ved stormfloden i de indre danske farvande i 1872 omkom 80 mennesker. I Laki i Island, der dengang var dansk, var der i 1783 et stort vulkanudbrud, der varede otte måneder og ødelagde høsten

ikke bare i Island, men i store dele af Vesteuropa. Moderne undersøgelser viser, at ca. 10.000 mennesker i Europa og Nordafrika døde som konsekvens af udbruddet, og den danske regering overvejede seriøst at evakuere den islandske befolkning til Jylland, så de kunne slå sig ned på den jyske hede.

1825-stormen er især interessant for danmarkshistorien, fordi konsekvenserne stadig udfolder sig og også vil gøre det i fremtiden. Havets indbrud i 1825 blev nemlig et gennembrud i mere end en forstand. Aalborg havde siden middelalderen haft hele Limfjorden som sit naturlige bagland, og byen var en af Danmarks største i 1800-tallet, da besejlingsforholdene ændredes fundamentalt. Til ugunst for Aalborg kunne købmænd fra alle fjordens vestlige købstæder – Lemvig, Thisted, Nykøbing Mors, Skive og Løgstør – nu frit sejle vesterud af fjorden og hente jern, kul, tobak, nye ideer og ikke mindst eksportmuligheder for deres produkter. Især korn og flæsk og i en periode levende stude. Struer fik betydning som ladeplads for Holstebro, og Løgstør blev et knudepunkt for at komme forbi Løgstør Grunde midt i Limfjorden. Løgstør profiterede af den ringe dybgang på grundene vest for byen, og efter anlæggelsen af Frederik 7.s Kanal (indviet 1861) blev kanaldriften selvstændig indtægtskilde for byen. Herefter var søtransporten knyttet sammen på hele strækningen fra Hals til Harboøre til gavn for hele Limfjordslandet – også Aalborg.

Stormfloder, fraflytninger, miljømæssige omvæltninger for fiskeri, handelsmæssige udfordringer og udviklingen af ny infrastruktur er emnerne i bogen. Med udgangspunkt i en enkelt begivenhed, en stormflod og naturkatastrofe af danmarkshistorisk betydning fortælles historien om en hundrede år lang optakt til katastrofen og konsekvenserne på kort og langt sigt for handel, bosætning, fiskeri og

søfart i datidens maritime Danmark. Og hvordan ressourceudnyttelse, regulering af natur og den voksende handel og industri var afgørende for, at Limfjordslandet blev en del af det moderne Danmark.

Det er en fortælling, hvor de naturlige omgivelser, miljøet, om man vil, skrives med ind i beretningen om samfundets modernisering og i kulturhistorien. Vi bliver klogere på både fortiden og os selv ved at tage vores historiske relationer mellem mennesker og natur alvorligt, og det giver et bredere perspektiv på de udfordringer, vi står overfor i dag. Både lokalt og globalt. Nordvestjyllands hastige industrialisering i sidste halvdel af 1800-tallet var med til at øge velstand og samhandel, og med de nye maskiners vældige kræfter blev det muligt at løse en række konkrete problemer – mangel på landbrugsjord, lokal forurening og kontrol med havets rasen – ved at bygge dæmninger og diger.

De mange tekniske løsninger med udstrakt brug af fossile brændstoffer har på det økonomiske område været en verdensomspændende succes. Den industrielle revolution har gået sin sejrsgang over hele kloden, som nu omspændes af en stadig tættere mængde af CO₂ i atmosfæren, der får de globale temperaturer til at stige, polerne til at smelte og vandstanden i verdenshavene til at vokse. Det stigende havspejl er en af de mest truende sider af den globale opvarmning. Det har igen sat gang i spekulationerne om, hvorvidt det er en god idé at stoppe hullet mellem Agger Tange og Harboøre Tange, der i snart 200 år har været adskilt af havvand.

Det hele begyndte en vinternat i februar i 1825.

”Allerede den 3die tidlig Morgen skyllede Havet over den smalle Landstrimmel, der adskiller det fra Liimfjorden; men fra kl. 10 om Aftenen den 3die til kl. 5 om Morgenen den 4de rasede det med

skrækkelig Magt. Vandet steeg 6 a 8 Fod. Beboerne paa Toft, en Bye i Agger Sogn, fandt tilsidst intet Værn mere i Sandbankerne, der alle henskylledes. Ei heller Digerne om deres Huse kunde holde Stand. Vandet stod flere Alen i Husene, og kun med yderste Anstrengelse reddedes Kreaturer og Menneskers Liv; derimod fløde de indstrandede svære Bjelker, og Alt hvad der uden for Husene var løst, over i Liimfjorden”.

Sådan blev den længere reportage i *Viborger Samler* indledt. Det var nærmest rent held, at ingen beboere på Agger Tange eller inde i Limfjorden omkom i stormen: ”Havde Stormen været 1 Time længere, vilde ingen Redning været for Huse eller Beboere”.

Agger Kirke var nu kun 30 meter fra vandet, og det omkringliggende kirkegårdsdige var begyndt at skylle i havet. Syd for Agger Kirke strømmede havet over i Flade Sø og satte bebyggelsen Taabel under vand, mens vandet strømmede ind i fjorden syd for Agger i en flere meter dyb rende, der var eroderet af det fremtrængende vand. Beboernes måske vigtigste arbejdsredskab, de store havbåde, lå sønderslåede, mens årer, pulsekøller, garn og bundgarnspæle flød rundt i Limfjorden.

På den sydlige halvdel af tangen i Harboøre Sogn var situationen lige så kritisk. Ved den nu forsvundne lokalitet Langer mistede en mand alle sine får, mens hans køer blev trukket ind i stuehuset, hvor der dog også var meterhøjt vand. Vandet opløste de lerklinede vægge, der faldt ud af bindingsværket. Mange steder blev såsæden ødelagt af det salte vand, og på tangen åbnede Vesterhavet en ny kanal,

”[...] som endnu er 100 Alen bred og ofte 10 Alen dyb, hvorved den ellers hyppige Samfærsel mellem Thy og Hardsyssel næsten er tilintetgjort; thi vel

er der sørget for Baade, hvormed Folk kunne sættes over, ogsaa har Havet nu (20de Febr.) skyllet Sand til i selve Havstokken, hvor og Nogle have dristet sig til at kjøre over; men det er forbundet med megen Fare, da Bunden er løs, og – naar Vinden rører sig af Vesten – gaaer Havet over og opfylder Stedet med Qviksand”.

Artiklen var formentlig skrevet af amtsprovst Bendix (1775-1833) i Vestervig, hvor han kunne skue ud over det sønderrevne landskab. Beboerne ved kysten havde pligt til at sørge for, at der var beplantning på klitterne, så de kunne holde på sandet, som ellers ville flyde frit. Men stormen havde også smadret klitterne, så der ikke var andet end sand og småsten at færdes i. Sand og grus lå som et over 30 centimeter tykt lag på markerne, hvor kreaturerne græssede, og hvor der trods ringe udbytte stadig blev pløjet.

På et af de mest udsatte steder, ved Toft, hørte stormen over 70 meter af forstranden, som i forvejen havde flyttet sig mindst 150 meter mod øst i løbet af de forrige tre år. Nu var husene i Toft blot 250 meter fra havet. Beretningen om den voldsomme stormflod sluttede med en bøn til kong Frederik 6. (1768-1839) om at hjælpe de stakkels beboere:

”For at bjerge Livet, nødes Beboerne til at flømte, men hvorhen? I Agger- og Harboør Sogne er intet Sted sikkert, og Evne til at kjøbe Eiendom andetsteds have disse fattige Fiskere ikke. Dersom deres høist beklagelige Tilstand ej værdiges Regjeringens Opmærksomhed, saa at de i en fortrinlig Grad nyde Understøttelse, vil alt Haab være ude”.

Når netop 1825-stormen huskes, skyldes det selvfølgelig voldsomheden, men også at den ikke stod

Carl Bloch (1834-1890) huskes bedst som historiemaler. Men han var også en af de sidste, der med egne øjne så vestkysten ved Agger Tange og Harboøre Tange, mens klitbeplantning var eneste værn mod vind og vejr.

|| Carl Bloch/Museum Thy

alene. Allerede fire uger efter den første storm blev tangen angrebet igen – denne gang fra fjordsiden. Limfjorden var belagt med is, og da isen brød op, væltede den ind på land. Fiskerne nåede at få deres både væk i tide, men en græsmark øst for Thyborøn blev skåret op af isen, så den var ubrugelig i flere år. Efter en rolig sommer meldte efterårsstormene sig igen, og den 27.-28. november slog havet ind med så stor voldsomhed, at Agger Kanal blev dannet.

De sidste mennesker, der vandrede tørskoede mellem Thyborøn og Agger, kendes med stor sikkerhed, for den 27. november var det 1. søndag i advent, og Laust Kjær fra Røn skulle have sit barn døbt i Agger Kirke. Et mindre dåbsfølge stred sig gennem den bidende vestenvind for at nå til kirke. I dåbsbarnets efterslægt fortælles det, at havet væltede ind, mens sandet føg om ørerne på dåbsgæsterne. Havet brød gennem tangen, og huse styrtede sammen og blev skyllet i havet. Da de ganske forkomne nåede til Agger, fik de husly hos nogle Aggerboere, så de kunne

få tørret tøj inden dåben. Via den nye kanal nåede den lille familie hjem igen, da stormen var stilnet af.

Limfjordstangen var nu reelt blevet til to, som siden er blevet kaldt Agger Tange og Harboøre Tange.

Den ustabile natur

Gennembruddet i 1825 havde dramatiske eftervirkninger, men optakten var lang og spændte over mange generationer. I geologisk forstand er Limfjorden en nyskabelse. Store områder af den jyske halvø blev presset nedad under trykket fra ismasserne under den sidste istid – Weichselistiden – der sluttede for ca. 12.000 år siden. I de næste årtusinder blev Kattegat og Skagerrak formet som indgang til Østersøen, sådan som vi kender det i dag. Og mennesker slog sig ned langs de danske kyster.

I bondestenalderen for 4.-6.000 år siden kunne man bo i et frugtbart øhav i Limfjordslandet, og det er først i de seneste 4.-5.000 år, at de lavtliggende områder langs Limfjordens kyster overhovedet er kommet oven vande igen efter istidens ekstreme tryk. Som fjord betragtet er Limfjorden endda under 1.000 år gammel. Først omkring år 1100 blev de nordvestjyske bugter og vige permanent afsnøret fra Nordsøen ved Agger Tange. Borekerneprøver i fjordbunden fra Bjørnsholm Bugt i den centrale del af Limfjorden viser nemlig, at rester fra fisk og snegle, der trives i saltvand, forsvinder fra de muddrelag, der kan dateres til den tidlige middelalder.

Stadig tilsanding sørgede for, at fjorden blev ved med at være permanent afsnøret fra Nordsøen, og den nye barriere blev det stykke land, der siden fik navnet Agger Tange. Siden tilsandingen i 1100-tallet har der jævnlige været oversvømmelser og mindre indbrud fra Nordsøen i fjorden, men altså ikke i et omfang, hvor det indstrømmende saltvand har ødelagt dyrelivet længere inde i fjorden. I den vestligste

eller dybeste del af fjorden, nemlig Nissum Bredning, var de lokale fisk mere udsatte.

Der bliver flere og flere skriftlige vidnesbyrd om tangen, jo nærmere vi kommer nutiden. I begyndelsen af 1500-tallet lovgav kong Christian 2. (1481-1559) om, at det skulle være forbudt at drive stude hen over tangen, fordi det var for farligt for både folk og fæ. Opdræt og salg af stude var sammen med spegesild fra Nibe ellers den vigtigste eksportartikel fra Nord- og Vestjylland og altså en væsentlig indtægtskilde. Forbuddet blev da heller ikke håndhævet, og i de næste årtier i 1500-tallet blev passagen flere gange besværet af det indtrængende Vesterhav. I 1560 blev sandtangen sprængt så kraftigt, at rødspætter og skrubber flød med ind i fjorden, mens skibe kunne passere både frem og tilbage. Igen i 1566 slog havet et hul, der først blev lukket 12-14 år senere. Den skrøbelige tange fik ikke ret meget beskyttende klitbevoksning, før der igen i 1586 blev slået hul. I 1593 blev hele vestkysten oversvømmet, og i 1615 gik det ud over Langesø Vejle ved Harboøre.

Da det igen gik galt med oversvømmelse efter en stor storm i 1624, fik kong Christian 4. (1577-1648) nok af de ustabile naturforhold i Nordvestjylland. To eksperter i digebyggeri blev hentet i Holsten, men da kongen fandt ud af, hvor dyrt anlægget ville blive, besluttede kongen og staten at lade naturen gå sin gang. Det gik da også sådan, at havet kom på besøg i fjorden igen i 1650'erne. Samtidige efterretninger fortæller, at saltvandet denne gang kom så kraftigt til stede i Nissum Bredning, at ferskvandsfisk som gedder, brasen, helt og aborrer blev stresset til døde. Opskyllede på stranden lå de i så store mængder, at der skulle flere hundrede vogne til for at fjerne dem fra fjordbrinken. Måske overdrev kilderne, men omvendt er det et sikkert tegn på, at presset fra saltvandet var voldsomt. I flere år kunne man fiske

torsk, flynder, sild og hvilling i selve fjorden, formentlig i Nissum Bredning.

Tangen må være blevet lukket endnu en gang inden efteråret 1657, hvor Svenskekrigene for anden gang nåede til Nordvestjylland. Efter en hurtig erobring af det meste af Jylland manglede svenskerne at sætte sig på Thy og Vendsyssel. Limfjorden havde de problemer med at passere, og de valgte derfor at vandre tørskoede rundt om fjorden via tangen mellem Harboøre og Agger. Danskerne havde ganske vist nået at bygge en skanse til forsvar tværs over tangen, men over for den professionelle svenske hær var de forsvarsløse. En styrke på 700 mand gik til angreb og dræbte 200-300 danskere.

I 1680 besøgte regeringens sandflugtskommission området og konkluderede, at Agger Sogn var ganske ruineret af sandets hærgende drift. Nu var de lokale overladt til havets frugter – ud over kvæg- og fårehold. Måske var agerbruget og græsningen med til at slide på tangens øverste jordlag. I hvert fald formåede Nordsøen over de næste halvandet hundrede år at gøre større og større indhug i forstrand og de sandede jorder. I 1717 og igen i 1720 var der store stormfloder, der påvirkede tangen mellem Agger og Harboøre. I en beretning fra 1742 siges det endda, at der næppe går et år, uden at havet skyller over og ind i Limfjorden ved juletid.

I Harboøre Sogn på den sydlige halvdel af tangen var der lidt bedre vilkår for kombinationsnæring – når en husstand kombinerer fiskeri med agerbrug og husflid, fx vævning. I 1735 lød det i en indberetning til kong Christian 6. (1699-1746), at jorden ved Harboøre var våd, kold og forblæst med stærk vind fra nordvest, som var skadelig for både korn og græs til køerne. Beboerne dyrkede korn og holdt dyr, men

”Den største Del af Sognets Beboere nære sig (ja ofte med Livsfare) af Fiskeriet paa det store Vesterhav om Foraaret saavelsom om Høstdagene, hvor de fisker Torsk, Hvilling, Skader, nogle store Flynder og andre Fisk samt Hummer”.

Det hedder videre, at i den sydlige del af sognet rejste der sig klitter (”Sandbierge”). Når vinden er kraftig og kommer fra vest, flyver sandet ind over agerjord, græs og engbund. Mod sydøst ligger Limfjorden, hvorfra naturens kræfter nok udgjorde en mindre trussel. Alligevel kan man læse, at ”Landet med en stærk Østen og [= ogsaa] ofte tager Skade ved høj Vandflod [...]”.

En lignende skildring er fra 1776, hvor Jacob Nicolai Wilse (1735-1801) fra Fredericia var rejst tværs over heden til Vestjylland for at besøge slægtninge. Han fortæller, hvordan landevejen fra Lemvig til Thisted bragte ham over tangen mellem hav og fjord. Først kom han til Harboøre, hvor han fandt, at

”Indvaanerne adskille sig fra deres Naboer ved en Enfoldighed i Sæder, [...] ligesaa deres besynderlige og grove Udtale; de bruge hvide Vadmel's Trøier og sorte Buxer, have kun nogle elendige Huuse mellem Sandbakkerne, og deres sorte Faar og faa Køer finde der kun tyndt Græs”.

Deres erhverv var også forskelligt fra det, Wilse var vant til i det østjyske:

”De have desuden intet blivende Sted paa Jorden, da de svømme omkring paa det vilde Hav i deres skrøbelige Baade, hvorfor man og kalder dem Havgasser; dog fiske de og paa Liimfjorden, hvorfor de have visse Privilegier (ligesom Aggerboerne) for nogenlunde at erstatte dem det, deres Agerdyrkning har

lidt ved Havets Oversvømmelse og Sandflugt. Deres Fisk sælge de vindtørret paa Vestervig Marked, og ellers overalt heromkring”.

Det nøjsomme landskab var da også for nylig blevet hærget af endnu en storm. I 1769 gik det ud over den lille landsby Nabe, der forsvandt i Nordsøen. Derude lå allerede resterne af Bollum, og i begyndelsen af 1800-tallet måtte indbyggerne opgive Toft, Nr. Aalum og Sdr. Aalum, der alle blev opslugt af bølgerne. Indtrykket fra 1700-tallets rejsebeskrivelser svarer til senere undersøgelser. Jorden var betydeligt ringere i Harboøre Sogn end i nabosognene mod syd. Fem gange større foldudbytte kunne man regne med i Hygum og Engbjerg Sogne. I den nordlige del havde beboerne i Agger en særegen status i forhold til resten af Thy. Præsten og forfatteren Steen Steensen Blicher (1782-1848) fortalte i 1833, at tangeboerne var så specielle, at ægteskab mellem dem og en fra Thy var sjældnere end mellem en jøde og en kristen. ”De ere Thybonitternes Molboer, men i endnu højere Potens”, som Blicher udtrykte det.

I de molbohistorier, der stadig fortælles i Østjylland, regnes hovedpersonerne for særligt dumme, når de vil straffe en ål med druknedøden, eller når de sætter kryds i robåden på det sted, hvor de smed kirkeklokken ud i Ebeltoftbugten. Lignende maritime dumheder ville man næppe slippe godt fra at fortælle om de hårdføre beboere på Agger Tange. I kølvandet på stormfloden i 1825 krævede det stædighed, snilde og samarbejde at leve et liv på kanten. Men med økonomisk og teknologisk hjælp udefra lykkedes det. I de næste 50 år blev indbyggerne boende i Danmarks måske mest ekstreme landskab. Nøgleordene var tilpasning og naturkontrol.

Fotograf Kirsten Klein (1945-), der bor på Mors, indfanger naturens luner som ingen anden.
|| Kirsten Klein/BAM/
Ritzau Scanpix

Tilpasning og natur- kontrol

Byer og blæst

Når man sammenligner tangens udseende i 1791 med i dag, er det som at betragte en stor lakseside. Før og efter filetering. I dag ligger skelettet tilbage i form af langstrakte diger på hver side af tangen med hofder stikkende vandret ud i Nordsøen mod vest. Mod syd ligger Harboøre nogenlunde som dengang, mens Øster Agger i den nordlige ende af tangen var placeret ned mod den nordligste del af Nissum Bredning – Krik Vig. Herfra kunne man i 1791 betragte Agger Tanges forstrand, der lå som en lang optrukket linje mod Nordsøen i vest. Fjordsiden derimod var riflet med strandenge, der bugtede sig ind og ud langs Nissum Bredning over en strækning på 25 km mod syd. Bredningen blev afløst af lave enge, få kilometer før de igen blev afløst af det bakkede morænelandskab, der omslutter store dele af den vestlige del af Limfjorden.

Over 200 år senere har vind og vejr flyttet selve tangen 1-2 km mod øst. I 1700-tallet lå de fleste små landsbyer på steder, der i dag ligger tilsvarende langt fra kysten ude i Nordsøen. Kun den allerøstligste del af datidens Thyborøn ligger stadig på land – nu på den vestligste del af Harboøre Tange tæt på de beskyttende klodser af beton og granit, der i dag har sat en stopper for havets fremtrængen. Landskabet er i dag totalt ommøbleret og stærkt kontrolleret af mennesker og maskiner, og nutidens byer, Agger,

**Kort over
Limfjordslandet i dag.
Købstæder med direkte
adgang til Limfjorden
er fremhævet med fed.
|| Trefold**

Thyborøn og Harboøre, trykker sig alle fladt ned på tangen bag digerne – som for at undgå den værste blæst. Vejrbitte stakitter adskiller parcelhusgrundene fra hinanden, og der er næsten ingen træer, men i mangt og meget ligner byerne mange andre små samfund i Vestjylland.

”Jeg har set Ødelæggelsen”

Sådan skrev den berejste Steen Steensen Blicher om Agger Sogn, efter at stormene i de første årtier af 1800-tallet havde raseret tangen, ødelagt gårde, undermineret kirken og gjort indhug i den stedlige kirkegård:

”Kirkegavlen var nu kun nogle skridt fra havbrinken. I den øvre kant af denne fremstak gennem den hvide sand ligkister og stumper af ældre halvfor-

rådnede sovekamre; en bleget hovedskal kiggede op mod dagens lys; tvende hud- og kødløse ben dinglede ud over klinten, som til en ny vandring efter den lange hvile”.

Blicher var som forfatter stærkt inspireret af den gotiske litteratur med vægt på dramatiske kontraster i både natur og mennesker. Den gotiske stemning fremmanedes til fulde, mens han gik videre over kirkegården til selve kirken, der var i en sørgelig forfatning:

”Muren var revnet til armstykkelser, taget mer end halvt afrevet. Jeg gik ind: Bænke og stole lå på gulvet, eller stod på hæld: Prædikestolen var bedækket med støv og kalk; og edderkopperne havde udspændt deres garn i alle kroge og hulninger”.

Sognebørnene var henvist til at bruge Vestervig Kirke i nabosognet. Det beskrev Blicher som ”en udvandring; de var jo gæster, selvbudne, blandt fremmede. Sørgmodige gik de hen, mismodige hjem; skulde de da aldrig mere forsamles hjemme i eget Gudshjem?”

Jo. I 1831 var Agger Kirke blevet erklæret uegnet til brug for gudstjeneste, og det var ikke let at få en ny kirke til Agger Sogn i 1830'erne.

Godsejeren på Vestervig Kloster ejede kirken i Agger. Det var helt almindeligt med private ejere af en landsbykirke, og til gengæld for at holde kirken ved lige kunne godsejeren så få indtægter fra den jord, der var knyttet til pastoratet. I Agger Sogn var det småt med indtægter fra de hårdt plagede jorder, hvor havet oversvømmede klitterne. Bygge kirken blot for sine blå øjne og Vor Herre ville godsejeren ikke. Biskoppen i Aalborg og stiftamtmanden i

Thisted mente begge, at godsejeren skulle betale opførelsen af en ny kirke, og da hun ikke ville det, trak biskoppen i Aalborg hende i retten i København. Sagen endte med frifindelse for Vestervig Kloster, som kun skulle vedligeholde en færdig kirke, og sogneboerne havde fortsat ingen kirke. Den lokale provst, P. Ingerslev, forstod, at sagen kunne vække sympati, så han startede en landsdækkende indsamling af midler til en ny kirke. Især i kirkelige kredse lykkedes det at samle et anseeligt beløb ind, så i 1836 kunne man begynde at bygge den nye kirke, der stod færdig to år senere.

Blicher skrev en salme til lejligheden, og salmen forholdt sig direkte til områdets voldsomme natur:

Dig, som betæmmer Havets Vold
Og binder Stormens Vinge,
Vor faste Klippe og vort Skjold!
Vor Tak og Priis vi bringe.
Vor Bøn paa Nødens Dag,
Igiennem Stormens Brag
Og Bølgens vilde Bruus,
Vi her fra dette Huus
Op til Din Throne sende.

Bønner på nødens dag blev der hurtigt brug for igen, for beboerne på tangen havde meget at kæmpe imod. Vi kan roligt regne med, at Vorherre mere end en gang er blevet rådspurgt. Skulle man blive på sin fødeegn og kæmpe, eller var det bedre at bryde op og begynde et nyt sted?

Stormfloder og hverdag – 1839, 1862 og 1868

Efter gennembruddet i 1825 var den delte tange udsat for havets angreb fra to sider. Fra vest væltede vandet ind over strandene som hidtil, men vandet, der nu skyllede ind i fjorden, skulle jo tilbage igen,

når vind og strøm havde presset tilstrækkelig meget havvand ind i Nissum Bredning. Desuden blev de brede strandenge på fjordsiden lange ramper for indtrængende vand fra øst som under stormfloder i 1839, 1862 og 1868.

I januar 1839 flød Nordsøens vand frit gennem Agger Kanal ind i fjorden. Det skete efter flere dages storm fra vest. Den 8. januar drejede vinden i syd-vest og steg i styrke, hvorefter havet skyllede over tangen og åbnede endnu en kanal ind i fjorden – lidt syd for den i Agger. Fra Thyborøn, den højest beliggende lokalitet i området, satte beboerne både i vandet for at redde naboerne i de andre små landsbyer. I Nørlander sad en familie på taget af deres hus – i alt blev 14-15 mand reddet på denne måde. Det er sigende for 1839-stormens voldsomhed, at sognenes matrikelkort fra 1815 fik en ny påtegning:

”Da alt på dette kort har været overskyldet af storm-

Langs hele vestkysten indhentes fortidens kirkegårde af havets fremmarch som i forfatteren og præsten Blichers beskrivelse fra Agger. Her er det et kranie, der kigger frem fra klinten ved Mårup Kirke i Vendsyssel i 2018.

**|| Jakob Kofoed/
Vendsyssel Historiske
Museum**

floden, således at der nu kun er to steder nordligst i byen, hvor mennesker kan friste livet, så er alt også ødelagt og indeholder kun sand og grus, og den lille rest af agerjord, som var tilbage østen for byen, er senere ødelagt af flyvesand”.

Også Agger i nord blev ramt. Allerede efter januarstormen i 1839 forsvandt den sidste rest af den gamle kirke, men Blichers makabre blik på området hang ved:

”Men endnu et Aars Tid eller to efter saae man Ligkisterne og de dødes Hjerneskalder og Ben fra Kirkegaarden stikke frem af den høje Bakke, hvori de hvilede. Det var en underlig, vemodig Følelse, der greb En, naar man om Aftenen i Skumringen eller en maaneklar Nat gik paa Stranden under den høje Bakke, med det buldrende, aldrig rolige Hav paa sin ene Side og disse hvide Ben over sit Hoved, stikkende frem af Bakken, paa den anden Side, hvor de engang bleve henlagte for at finde deres sidste Hvile, som man plejer at sige, men som de maaske aldrig fandt, efter at være styrtede ned i Havets Dyb”.

Efter stormen meldte der sig nye muligheder, for havet skar Agger Kanal dybere og bredere end før, og skibe strømede til området. Lokalt gav det arbejde til flere lodser, der sørgede for at hjælpe de søfarende. Hverdagen meldte sig. Midt i 1800-tallet var landbruget så ringe som aldrig før. Mændene var på havet for at fiske næsten hele året med undtagelse af de hårdeste vintermåneder. Kvindernes og børnenes arbejde var tilrettelagt, så det understøttede fiskeriet. Fra sankthans til mikkelsdag i slutningen af september var mændene dog helt væk på ålefiskeri inde i Limfjorden, og i den periode tog

fiskerkonerne gerne arbejde på egnens gårde, når det var sæson for høslæt og høst.

Ålefiskeriet genererede en vandring af arbejdskraft, hvor flere hundrede fiskere fiskede ål med pulsvod ved Limfjorden. Pulsvodfiskeriet bestod af minimum fire mænd fordelt i to både og et drivvod spændt ud mellem bådene. For at skræmme ålene op fra dybet og ind i garnet slog fiskerne den ene ende af den særlige pulsekølle ned i vandsøjlen. Pulsekøllen var konkav i bunden, hvilket gav den karakteristiske høje lyd, der skulle skræmme fiskene. Det var nok mere trykbølgerne, der skræmte fiskene, men fiskeriet var uhyre populært. Praksis var etableret allerede før år 1700, og i 1741, hvor regeringen sendte en kommission på inspektionstur rundt i Limfjordslandet, fyldte pulsvodfiskeriet godt op i statistikken. Næsten 700 fiskere var engageret i det helt specielle fiskeri, og over halvdelen var rejst ind i fjorden fra nordsøkysten. Som kulturhistoriker Hugo Matthiessen (1881-1957) skrev i *Limfjorden. Fortøninger og strejflys* (1941):

”Nat på Nat plaskede Pulsøkøllerne i Vandet, og disse Sommermaaneder paa Fjorden var som et Strejff af Sol i de fattige Havboers haarde og tunge Tilværelse”.

Formentlig inspirerede det årlige kontaktpunkt med Limfjordens kyster til, at mange flyttede permanent ind i Limfjorden i kølvandet på de store oversvømmelser.

Flyttehjælp

I hele Vesteuropa – og i resten af Danmark – var første halvdel af 1800-tallet præget af eksplosiv befolkningsvækst. Dødeligheden var faldet voldsomt i 1700-tallet, og da der stadig blev født mange børn

på landet, voksede befolkningen år for år. Bare ikke på Limfjordstangerne, hvor befolkningstallet var stabilt indtil de sidste årtier af 1800-tallet. Her kom der tilflyttere fra andre egne.

Der er to bemærkelsesværdige grunde til, at befolkningstallet stagnerede i de to hårdt plagede og nøjsomme vestkystsogne. For det første fik fiskerfamilierne ikke ret mange børn. 2-3 børn pr. husstand var det typiske og dermed færre end danske familier generelt i 1800-tallet. For det andet var der flyttehjælpen, hvor beboere kunne få penge til at flytte. Allerede i 1825 blev der foranstaltet en stor pengeindsamling i København centreret omkring Studenterforeningen. Datidens vel nok mest berømte digter og professor, Adam Oehlenschläger (1779-1850), skrev digtet *Oversvømmelsen*, hvor han i tidens romantiske stil bad havguden Neptun om at styre sin vrede:

Vel stundom du i Harmes skummer
Men rørt af tapre Sømænds Kummer
Erstatter Skaden du igien.

Sympatien rejste sig, og hele 3.563 rigsdaler blev samlet ind til nødstedte familier i Thy. Den næste udfordring var så at finde ud af, hvem der var værdigst trængende. De fattige familier havde jo nok sværest ved at komme på fode igen efter katastrofen, og det var statens lokale repræsentant, amtmanden, der indstillede, at fattige skulle have særlig del i midlerne. Noget uskønt var den lokale herredsfoged og fattigkommissionen for Vestervig-Agger ikke indstillet på, at pengene fra København skulle gå til de fattige familier. Som herredsfogeden forkyndte for beboerne i Røn:

”Det er Utaknemmehed mod Forsynet og Dumdristighed mod Foresatte at klage uden Grund, og mange, som kan hielpe sig selv, har klaget”.

Langtfra alle pengene kom til udbetaling. En del blev gemt til hårde tider, men især beboerne på tangen, der ønskede at flytte, fik del i pengene. I løbet af 1825 og de næste år flyttede hele 72 personer fra Harboøre Sogn. Destinationen for datidens klimaflygtninge var ikke langt væk. Nogle flyttede sydpå til Skodborg, mens andre flyttede til steder langs Nissum Bredning, den vestligste bredning i Limfjorden. I Lyngs Sogn på Thyholm opstod en hel koloni af nybyggere fra Vesterhavet. De fleste blev på tangerne, men efter 1839-stormen samlede man igen penge ind til de stakkels fiskere, og igen fulgte en periode med udvandring. Denne gang tog nogle fiskere helt til Salling eller Mors, hvor de typisk slog sig ned ved kysten og lejede jord af en lokal herremand, så de kunne fiske i fjorden.

”Dødens Kyst”

Trods de konstante udfordringer med havets nærhed blev langt de fleste boende på tangen i det område, der efter en af 1800-tallets mange drukneulykker blev kaldt ”Dødens Kyst” i en avisreportage. En anden indtægtskilde for beboerne langs vestkysten var bjergeløn, når et skib var strandet, hvilket typisk skete på revler ud for kysten. I løbet af 1800-tallet steg den globale skibstrafik hastigt, så der blev flere og flere strandinger. Hvert år strandede skibe, og lokale fiskere fik en bibeskæftigelse i bjergelag, hvor de brugte deres både og viden om havet til at hjælpe med at få strandede skibes gods og mandskab sikkert i land. Et studie af bjergningsvæsenet i Skagen har vist, at ca. en sjettedel af en fiskers årsløn kom fra strandede skibe, men der var store udsving år

Indtil slutningen af 1800-tallet anbefalede lodsøgerne, at skibe skulle sætte kurs efter Lindesnes Fyr på sydspidsen af Norge, når man skulle sikkert rundt om Jylland. Det gjaldt også den russiske fregat Alexander Nevskij, der strandede ved Harboøre i 1868 på vej hjem til Skt. Petersborg. Undervejs besluttede den russiske admiral at ændre kurs og i stedet sigte efter Hanstholm Fyr, og så trak vind og strøm skibet mod land, inden det nåede forbi Thy. || *Illustreret Tidende*, nr. 473, 1868/Det Kgl. Bibliotek

for år. Afgørende var hyppigheden af vinterstorme. Fiskerne på Harboøre Tange fik del i den nok mest spektakulære stranding i hele 1800-tallet, nemlig den russiske orlogsfregat Alexander Nevskij, der strandede i 1868 med 734 mand ombord. Næsten alle ombordværende blev reddet. Indtægterne løftede hele lokalsamfundet, da fiskerne blev i stand til at købe nye fartøjer, ligesom anden kapital blev placeret i parter af fragtskibe i Lemvig.

Omkring 1860 var Agger Kanal ved at sande til. Derfor var det nærmest en velsignelse, at vinteren 1862-1863 bød på nye vejrmæssige trængsler. Natten mellem den 19. og 20. december 1862 steg havet til sit højeste niveau siden 1839. Dæmninger og klitter blev nedbrudt, og lige nord for Thyborøn blev der slået endnu et hul i tangen, så der åbnede sig en mere end tre meter dyb rende. Det var begyndelsen til Thyborøn Kanal 700 meter nord for Thyborøn-boernes huse. Lokalt var man først ærgerlig over og ængstelig for, hvornår det nye brud ville nå helt ind

til Thyborøn, men snart åbnede der sig nye muligheder. I løbet af få år flyttede skibstrafikken nemlig helt bort fra Agger, mens flere tusinde skibe kunne benytte den nye adgangsvej ved Thyborøn.

Rønboerne kunne stå inde på land og betragte skibstrafikken med længsel, og i 1863 ventede de med særlig uro på nyt om de ansøgninger om flyttehjælp, de havde sendt til Indenrigsministeriet. Enkelte fik penge fra den sum, der stadig var til rest fra 1825-indsamlingen, mens andre flyttede for sammensparede penge. Fra Agger flyttede 12 familier til Hvidbjerg Sogn for at begynde den nye koloni Lyngby, og 29 personer fra Harboøre flyttede i samme periode til den lille Limfjordsø Jegindø. Her var der i forvejen flere familier fra Harboøre. Den første slog sig ned i 1841, og siden fulgte over 70 mennesker. De nytilkomne indvandrere på Jegindø tog store dele af deres kultur med sig ind i fjorden, fx fiskeriet. Jegindø er det eneste sted i Limfjordslandet, hvor vesterhavsretten krappinghue i hvert fald indtil for nylig fandtes som egnsret. Krappinghue består af et torskehoved fyldt med dej og fiskelever, der koges. Retten var tidligere almindelig langs hele vestkysten.

I 1866 skrev amtmand Voigt en indstilling til ministeriet. Her foreslog han, at samtlige indbyggere i Thyborøn, 20 familier, måtte flytte til Struer og Oddesundegnen, hvor hver familie kunne få stillet 3-4 tønder land til rådighed. Tanken var, at de kunne fortsætte deres fiskeri og nyde godt af de nye afsætningsmuligheder via jernbanen, der var nået til Struer året før. I København var der lydhørhed for planen, og der blev bevilget nye 3.000 rigsdaler fra staten – ud over de penge, der var tilbage fra de foregående storme. Fra statens side håbede man for strandingsvæsenets skyld, at nogle familier ville blive tilbage. Men masseudvandringen fra Thyborøn

blev aldrig virkelighed, og snart fik beboerne nye problemer på halsen. Den næste storm så nemlig dagens lys i 1868.

Om formiddagen den 6. februar steg vandet så kraftigt, at det overskyllede hele landtangen ved Harboøre og nedbrød alle dæmninger. Også denne gang gik det ud over bebyggelsen Nørlander, som nu helt forsvandt. Flere lokale mænd vadede hen til Anders Bruuns grundmurede og stærkere gård, som også blev oversvømmet. Den lokale fisker og gårdmand havde ellers allerede flyttet sin gård efter 1825-stormen i håb om, at den så ville være langt nok væk fra kysten. Året efter flyttede han den igen til det lidt højere liggende Rønland ude ved fjordsiden af tangen.

Lokalsamfundets styrke viste sig i Nørlander, hvor et gæstende jagtselskab fra Lemvig blev omsluttet af havet. En båd med 12 Thyborønboere forsøgte at ro til Nørlander, men efter fire timer på havet gav de op og vendte tilbage. Hen under aften løjede vinden af, og ved fornyet redningsindsats lykkedes det at nå ud til de forkomne 12 mennesker, som alle blev reddet.

Kystsikringen var egnens helt store akilleshæl. På Nørlander, der forsvandt i 1868, bestod dæmningerne af gødning fra gårdens mødding. Det kunne måske holde almindeligt højvande væk, men ikke store storme. Men nu slog samfundet tilbage.

Hård kystsikring

1860'erne markerede afslutningen på de store stormfloders gennemskæring af de skrøbelige sandbarrierer mellem hav og fjord, for nu trådte Nordvestjylland ind i en ny æra med langt større kontrol over naturen. Man byggede moderne hofder og kort tid efter en helt ny havn lige ud til Thyborøn Kanal. Den danske stat nedsatte i 1874 en kommission, der

Her er hofde nr. 85 lidt syd for Agger ved at blive støbt i beton. Det tog 33 år, før hele strækningen fra Agger i nord til Harbøre i syd var sikret. I slutningen af 1800-tallet investerede den danske stat massivt i hård kystsikring langs den jyske vestkyst. Det blev nu muligt at kontrollere den lokale natur i langt højere grad.

**|| Kystdirektoratet/
Vandbygningsvæsenets
fotosamling**

skulle anbefale, hvordan den nye kanal ved Thyborøn kunne sikres. Der er flere grunde til, at det lige var i 1874, der kom skred i en varig løsning på problemerne med stormfloder og oversvømmelser ved Agger og Harbøre Tange. For det første betød tabet af Slesvig-Holsten i 1864 også tabet af alle rigets havne med direkte adgang til Nordsøen og de interessante markeder i Tyskland og Storbritannien. I stedet blev Esbjerg Havn fra 1868 rigets nye infrastrukturelle satsning, der med privat kapital fra hovedstaden, jernbaneforbindelser og dampskibe blæste nyt liv i hele det sydvestjyske erhvervsliv og samfund. Succesen med Esbjerg Havn viste, at det nu var teknisk muligt at konstruere en moderne havn med moler og kaj anlæg i et område præget af stor tidevandsforskel og hyppige storme. For det andet var tidsånden præget af en national, økonomisk opslutning om industriudvikling og landindvinding. På en skuemønt til industriudstillingen i 1872 havde forfatteren H.P. Holst (1811-1893) sammenfattet det

fyndige slagord: "For hvert et Tab igjen Erstatning findes, hvad udad tabes, det maa indad vindes".

Sidst men ikke mindst var det nordvestlige Jylland mere centralt placeret i det danske rige, end det havde været et halvt århundrede tidligere, da stormfloden i 1825 satte fjorden på den anden ende. I 1870'erne var området præget af fremstormende købstæder, og de naturskabte kanaler – først ved Agger, siden ved Thyborøn – var jo ikke til at regne med i en moderne verden, hvor dampmotorens forudsigelighed i skibsfarten var blevet normsættende, og hvor industriprodukterne gerne skulle hurtigt og sikkert ud på verdensmarkedet. Hvis man nu med ingeniørkunst kunne konstruere sig ud af risikoen for, at Thyborøn Kanal sandede til som Agger Kanal, var det mange penge værd.

I 1875 blev den første hofde bygget som et forsøg. Ved Thyborøn blev 200 mand suppleret af tipvogne og smalsporsbane og områdets egen cementproduktion. Arbejdet gik stærkt, og i 1909 var hele tangen fra Agger i nord til Langerhuse lige nord for Harboøre besat med hofder – 55 i alt. De voldsomme storme fortsatte naturligvis, og det skete flere gange, at de nye diger blev gennembrudt, men hofderne var med til at holde vandet i skak. Siden har ødelæggelsen ikke været så stor.

Havnen i Thyborøn

For Thyborøn blev den nye kystsikring forudsætning for, at bebyggelsen overhovedet eksisterede. Familierne i de ni huse, der var tilbage efter stormenes hærgen, ville være rejst fra området, hvis den hårde kystsikring ikke var blevet virkelighed. Vandbygningsvæsenet havde nemlig anlagt en lossebro på fjordsiden af Thyborøn Kanal til de mange byggematerialer, der skulle bruges til kystsikring. De lokale fiskere begyndte imidlertid at bruge losse-

broen og fik i slutningen af århundredet råd til nye dæksbåde, der bedre kunne klare vind og vejr på åbent hav. Området undergik groft sagt en transformation fra "Dødens Kyst" til "Mulighedernes Land". I 1899 blev jernbanen fra Lemvig forlænget helt til Thyborøn, og man kunne nu sende frisk fisk til hele landet, lige så hurtigt som toget kunne køre. I 1914 fulgte Folketinget og Landstinget op med en ny lov om etablering af en mere moderne havn med beskyttende dækmoler, en særlig fiskerihavn og uddybning af sejlrenden.

Tre år senere blev havnen indviet, og byen kom i rivende udvikling. I 1930 boede der 600 mennesker i byen, i 1940 var der 1.200. Samtidig blev civilsamfundet udbygget med skole, kirke, kloakering og elektricitet, og på havnen kom der isværk, skibsværft, auktionshus, navigationsskole og sømandshjem. Det danske samfund investerede simpelthen massivt i livet på kanten, og de gamle tanker om flyttehjælp var skudt helt i baggrunden. I stedet fik de 100 fiskekuttere beboerne til at drømme om velstand og fremgang, så længe der var fisk i havet og i fjorden.

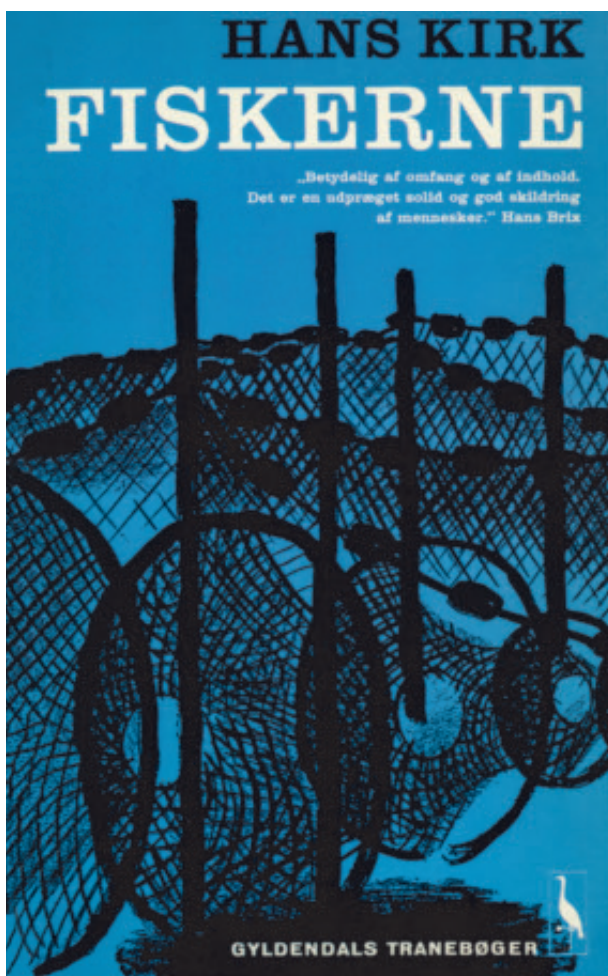
Fra Harboøre til Gjør

På trods af de stærkt forbedrede muligheder efter år 1900 flyttede beboere fra tangen ind i Limfjorden for at få et bedre liv. Den mest kendte gruppe efter århundredeskiftet er de vestkystfiskere, der i 1910'erne slog sig ned på den nu inddæmmede ø Gjør dybt inde i Limfjorden mellem Nibe og Aalborg. Dem har forfatter Hans Kirk (1898-1962) beskrevet i sin roman *Fisken* fra 1928, der er en af alle tiders bedst sælgende danske romaner.

Fisken er i romanen stærkt præget af Indre Mission. Virkelighedens møde mellem havgasser og fjordboere var mere komplekst. Indre Mission stod

Hans Kirks *Fiskerne* blev en af 1900-tallets mest læste og populære romaner. En flok indremissionske fiskerfamilier fra vestkysten flytter til det mere milde Gjøl i Limfjorden, hvor de lokale beboere er grundtvigske og verdsligt sindede. I sit speciale fra 2016 konkluderede historiker Bente Bjørn (1950-), at virkelighedens migrantfamilier fra vestkysten var en langt mere sammensat og uensartet gruppe. Illustration af Aage Sikker Hansen (1897-1955).

|| Forside af *Fiskerne*/ Gyldendal/VISDA

stærkt i Harboøre takket være pastor Moe (1848-1927), der var sognepræst 1877-1885. Efter han rejste i 1893, vakte en stor drukneulykke landsdækkende sympati for Harboøres indbyggere. Ikke færre end 23 fiskere mistede livet – mange af dem i forsøget på at redde den første nødstedte fiskerbåd. Lige så mange familier havde nu mistet deres primære forsørgelse: fiskeriet. Pastor Moe var så populær, at han blev bedt om at prædike til begravelsen. 2-3.000 mennesker strømmede til for at høre ham,

og hans salvelsesfulde tale blev aftrykt i avisen *Politiken* og vakte landsdækkende opsigt. Indre Mission stod stærkt i hele landet, og for mange danskere, ikke mindst blandt de mange københavnske læsere af *Politiken*, blev Moes prædiken selve sindbilledet på, hvor formørket og umenneskelig en bevægelse Indre Mission var. Virkeligheden var dog, at kun halvdelen af de seks familier på Gjør tilhørte missionen. Resten gjorde ikke, og de nytilkomne fiskere blev hurtigt accepteret på Gjør, fordi de var dygtige. Den mest succesfulde tilflytter, Sandsgaard, der ikke selv var missionsk, blev hurtigt så velstående, at han kunne begynde at låne penge til dem, der ikke kunne få lån i den lokale sparekasse.

I Thyborøn fortsatte fiskeriet i 1900-tallet. I dag holder nogle af Danmarks største fiskerfartøjer, de såkaldt pelagiske trawlere, til i Thyborøn. Pelagiske fisk lever i de frie vandmasser – fx stimefisk som sild – i modsætning til rødspætter, hummere eller krabber, der alle er bundlevende dyr. Bare en enkelt af de store trawlere kan på et år lande over 100.000 tons fisk. Det er tre gange så mange fisk, som alle fjordens fiskere nogensinde har fisket i Limfjorden på et enkelt år. Nutidens fangster hentes da også langt fra Limfjordens vande.

I fjorden er dyrelivet på flere måder totalt forandret i dag, når man sammenligner med, hvordan fjordens liv så ud i ferskvandsperioden før 1825. Det skyldes tanggennembruddet, men også en mangfoldighed af menneskelige påvirkninger af Limfjordens økosystem.

I 1600-1800-tallet var Limfjorden Danmarks vigtigste fiskevand, som gav mad på bordet til flere tusinde fiskere og deres familier.

**|| Kirsten Klein/BAM/
Ritzau Scanpix**

Det blå spise- kammer

Sild og ål

Limfjorden var i 1600-1700-tallet og et godt stykke ind i 1800-tallet kongerigets vigtigste fiskevand. I Norge var der ganske vist langt større torske- og sildefiskerier, men inden for det nuværende Danmarks grænser var Limfjorden uden sidestykke, efter at Øresundssilden forsvandt i 1500-tallet.

Især sildefiskeriet fik stor betydning for både eksport og det lokale erhvervsliv i fjorden. Kong Christian 4. oprettede salteri i Nibe omkring år 1600 for at fremme eksporten af en god kvalitet spegesild, og det er ikke for meget sagt, at velstanden fra sildefiskeriet var afgørende for, at Nibe i 1727 fik tildelt egne købstadsprivilegier, så man ikke længere var underlagt Aalborg. I 1700-tallet var det enestående at blive ny købstad, og den nordjyske spegesild blev solgt i store dele af Danmark og Østersøområdet. Ja, i 1700-tallet, hvor det var småt med sild langs de vestnorske kyster, blev silden også sendt til kongens nordlige provinser i Norge.

Ålefiskeriet i Limfjorden har i litteraturen stået i skyggen af sildefiskeriet, men regionalt havde det en enorm betydning for beskæftigelsen langs Limfjorden. Ålefiskeriet var sæsonbaseret og foregik først og fremmest i sommermånederne, mens et mindre ålefiskeri fandt sted om vinteren, når man kunne stå på isen og fiske gennem et hul. Limfjordens fiskerier blev dog stærkt forstyrret i forbindelse med tange gennembruddet i 1825.

Gamle arter forsvandt, og nye kom til.

Salt vand

Vestenvinden og tidevandet afgør, at vandet, der strømmer ind i Nissum Bredning fra Nordsøen, i sidste ende strømmer ud i den anden ende af fjorden ved Hals Barre. Vandet bliver blæst igennem fjorden, men undervejs bliver det blandet godt op med ferskvand fra de tilstødende ferskvandssystemer. Sydfra begynder det ferske vand at strømme mod Limfjorden helt fra Karup Ås udspring mellem Ikast og Silkeborg, mens Nørreådalens nordvest for Randers og åerne i næsten hele Himmerland også bringer vand ud i Limfjorden. De sydvendte skræninger af Jyske Ås i Vendsyssel udgør den nordlige grænse for Limfjordens vandsystemer. De forskellige bidrag til Limfjorden giver i dag et vandskifte på netto ca. 8-9 km³ årligt.

Da Nordsøens saltvand brød ind i Limfjorden i 1825, stod videnskabsmænd ikke klar med en analyse af, hvordan fjordens saltholdighed ændrede sig. Alligevel er det muligt at give et bud på, hvor stor indflydelse det indstrømmende saltvand fik i fjorden. Gennem analyser af dyrerester i sedimentborekerner, altså meterhøje søjler af mudder, fra Bjørnsholm Bugt mellem Livø og Vesthimmerland har biologer nemlig rekonstrueret, om fjordens liv de seneste 3.000 år har været præget af dyr, der foretrækker fersk eller salt vand. Ifølge analysen af det 3.000 år gamle mudder var Limfjorden salt indtil ca. år 1100. Siden har fjorden med en enkelt undtagelse været fersk indtil 1825. Undtagelsen var måske det gennembrud, den danske embedsmand og topograf Arent Berntsen (1610-1680) skrev om i 1630'erne. Her døde ferskvandsarter. Da tangen sandede til igen i løbet af få år, fik de forskellige ferskvandsfisk mulighed for at komme sig. I begyndelsen af 1800-tallet var der atter et rigt og mangfoldigt fiskeri, og saltholdigheden i det vestlige

del af fjorden har ligget på ca. 0,8 % i perioden fra tilsandingen af Agger Tange engang i 1100-tallet og indtil 1825. Da havet brød ind, steg saltholdigheden til 3,3 %.

Danmarks største fiskeri

Sildefiskeriet i Limfjorden var fra midten af 1600-tallet til 1830 Danmarks største fiskeri. På et eller andet tidspunkt i fjordens naturhistorie blev den østlige del af Limfjorden hjemsted for forårsgyldende sild. Hvert år i april eller maj trak silden ind i fjorden forbi Hals og stimedede sammen for at gyde i de lavvandede områder mellem Nibe Bredning og Løgstør Grunde. Så var der arbejde til flere tusinde mennesker, der jagede silden med vod, bundgarn eller gællegarn. Fiskeriet varede indtil sommer,

I de godt 50 år fra 1861-1913, hvor Frederik 7.s Kanal tilbød en sikker vej uden om Løgstør Grunde, blev det store anlæg med drejebro styret fra kanalfogedens bolig. I baghuset var der stald for de heste, der trak skibene igennem kanalen. I dag er kanalfogedens bolig en del af Limfjordsmuseet, der fornemt viser fiskeriets historie.
|| Limfjordsmuseet

men af og til gav det en god fangst at fortsætte i efterårsmånederne.

Ved at sammenholde forskellige toldregnskaber og fiskeres optegnelser er det muligt at give et overblik på sildefiskeriet i 1600-1800-tallet, inden den moderne fiskeristatistik så dagens lys. Den første halvdel af 1600-tallet var påvirket af både op- og nedture i sildefiskeriet, men fra 1680'erne til midten af 1700-tallet var fiskeriet inde i en højkonjunktur med storstilet eksport til hele Danmark, Norge og Østersøområdet. De bedste år blev der landet i omegnen af 5.000-6.000 tons sild i Limfjorden, men fra 1740'erne til år 1800 oplevede fiskeriet stærk tilbagegang med årlige landinger på under 1.000 tons.

Silden er en flygtig stimefisk, og i årene 1759-1809 trak den efterårsgydende nordsøsild hvert efterår ind under Bohuslens kyst i det vestlige Sverige, hvor den nemt lod sig fange i ufattelige mængder. Svenskerne skabte derfor et hidtil uset stort sildefiskeri – verdens største nogensinde – før fiskeriet blev industrialiseret i sidste halvdel af 1800-tallet. Dog er der ikke noget, der tyder på, at det danske marked for spegesild og dermed limfjordssilden led under faldende priser. Ganske vist blev de norske sild beskyttet af kongen, men prisen blev ved med at være stabil trods stærkt faldende produktion i Limfjorden. Andre kilder peger da også mere direkte på, at silden simpelthen forsvandt fra Limfjorden, så det ikke længere kunne betale sig at sætte så mange garn. ”Ja det er at befrygte, at Fiskeriet, formedelst Indvaanernes tiltagende Armod, i Fremtiden vil udgaae og ophøre”, lød det kort og præcist i 1769 i Erik Pontoppidans (1698-1764) *Den Danske Atlas*. Et par år senere udgav Nibes byfoged Johann Lybecker (1743-1814) en afhandling om det nødlidende sildefiskeri uden dog at fremsætte en overbevisende teori om, hvorfor sildens vandring

var så flygtig. Knap tre årtier senere vendte fiskelyken, og silden kom tilbage i år 1800.

Fiskere, bødkere, saltere, vodbindere, købmænd og krejlere kom på overarbejde. Indbyggertallet steg eksplosivt i både Løgstør og Nibe, og Nibe opnåede sin sidste glansperiode som købstad. I løbet af få år var produktionen af salte sild nået op på niveauet fra første halvdel af 1700-tallet. Fremgangen fortsatte, og 1820'erne var det bedste årti nogensinde for sildefiskeriet. Produktionen nåede sit højdepunkt i 1828, da ca. 9.000 tons sild blev landet i Limfjorden.

Nibes nedtur

Nu gik det imidlertid endnu stærkere den anden vej. Allerede i 1829 svigtede fiskeriet. Trods en ihærdig indsats for at matche de foregående sæsoner blev der landet mindre end en tiendedel i forhold til året før. Panikken bredte sig ved Nibe Bredning og Løgstør Grunde, for hvordan kunne silden forsvinde, og hvad nu hvis den ikke kom tilbage? Det gjorde den ikke. 1830 blev endnu ringere, og nu forsvandt investeringslysten blandt fiskere og købmænd. Så meget lagde man jo heller ikke til side i de gode år, og de tusindvis af kvadratmeter garn skulle jævnligt fornys eller blot repareres og tjæres, mens bundgarnspælene havde lidt længere holdbarhed. Fiskeriet var blevet en dårlig forretning, og de, der ikke selv havde kapital bundet i erhvervet, søgte hurtigt andre brancher.

Den lokale fisker Christian Westergaard viste både mod og trods i modgangen. Da silden og de fede indtægter ikke vendte tilbage, fandt de lokale erhvervsfiskere med Westergaard i spidsen ud af, at deres evner og erfaring kunne bruges andre steder. Flere fiskere flyttede ud af fjorden. Et par stykker etablerede sig med bundgarn i Kalø Vig, og Christan Westergaard slog sig ned i Fredericia, hvor han

Axelhus bygget i 1805 er et lille stykke Paris midt i Nibe. Her har en af Nibes fiskeudredere og købmænd omsat fortjenesten fra sildefiskeriet i et nyt hus. Centralt på facaden skal de to pilastre antyde antikke søjler, mens den ovale medaljon med guirlande er et andet ideal fra antikken. Så var man med på moden. || Nibe Museum og Lokalhistoriske Arkiv

oprettede et sildesalteri. I slutningen af 1830'erne blev han ansat som statslig fiskerikonsulent og var med til at rådgive om etablering af fiskeri og salteri på Vestsjælland. Loyalt, og sikkert fagligt korrekt, anbefalede han sine gamle kolleger fra Nibe som de rigtige til at hjælpe, for som han skrev i en rapport: ”Nu går de hjemme, nedsunken i armodens alledybste jammer og elendighed, aldeles ude af stand til at kunne erhverve det allernødvendigste”.

Sådan fortsatte Nibes jammerdal i mange år. Som den eneste købstad i Limfjordslandet oplevede Nibe et decideret fald i befolkningstallet i midten af 1800-tallet, hvor både land- og bybefolkningen voksede i Danmark. Set i dag – med kulturarven for øje – kan den urbane stagnation i Nibe siges at være en fordel, idet byens centrum nu rummer en række fine byhuse fra begyndelsen af 1800-tallet i datidens hotteste byggestil: empire. Kun i København og i Nibe er bybilledet præget af empire, og i Nibe skyl-

des det boomet i sildefiskeriet i de første tre årtier af 1800-tallet.

Med Napoleon Bonapartes (1769-1821) hof som forbillede blev det moderne at udsmykke alt fra husfacader til møbler med søjler og magtsymboler fra antikken. Det er ret unikt for den danske provins. Som i 1700-tallet svingede Nibes økonomi i takt med sildens gang snarere end med de nationale og internationale konjunkturer. De første par årtier af 1800-tallet var præget af modgang med Englands krigene (1801-1814) og statsbankerotten i 1813 som dominerende lavpunkter, og byggeriet stod i stampe.

Tilbage blev mindet om fordums storhed, og efterhånden blev der skabt en fortælling, som historikere uden videre har viderebragt i hele 1900-tallet. Det var nok gennembruddet af Agger Tange i 1825, der fik silden til at forsvinde. Der er jo sammenfald i tid. Først kom saltvandet og nye strømforhold, siden fulgte den store nedtur. Men var det så enkelt?

For at komme besvarelsen af spørgsmålet nærmere er det nødvendigt at kigge på den flere hundrede år lange fiskeripraksis, der prægede den østlige del af Limfjorden i 1700-1800-tallet. Som megen anden aktivitet under enevælden (1660-1849) var fiskeriet i Limfjorden stærkt reguleret og underlagt lige så mange afgifter som landbrug og manufaktur i byerne. Afgifter og kontroller har de nord- og vestjyske fiskere uden tvivl bandet langt væk, men papirmængderne fra kontrollen kan i dag bruges til at rekonstruere fortidens sammenhænge.

Bundgarn og landdragningsvod

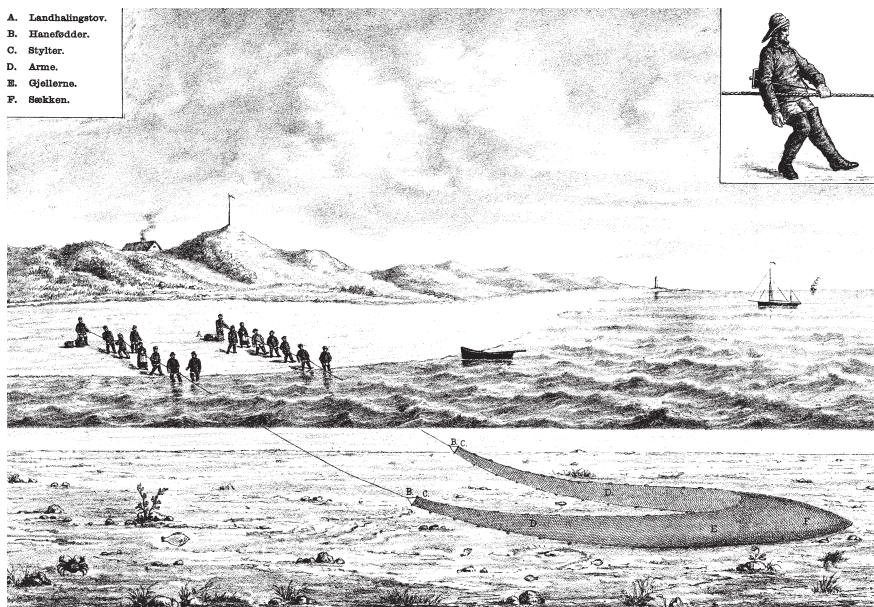
I Nibe var der fiskere på fuld tid – som et af de få steder i Danmark. Det mest populære og også mest kapitalkrævende sildefiskeri var bundgarmsfiskeriet, som blev drevet af både fuldtidsfiskere og

fiskerbønder, der havde bundgarnsstader som del af deres fæste, ligesom de kunne fæste agerbrug. Hvis man tænker sig udsigten fra Nibe ud over Nibe Bredning i begyndelsen af 1800-tallet, var det som at skue ud over en forhugget plantage, delvist dækket af vand. Titusindvis af nedhamrede pæle stak op af vandet over 10 km². Om foråret, når silden kom, kunne fiskerne konsultere stadebøger for at se, præcis hvor de skulle sætte deres bundgarn i lange rækker, de såkaldte lænker. En lænke af bundgarn kunne være over tre kilometer lang, og lovbefæstede sigtelinjer i landskabet afgjorde, hvor tæt på hinanden man måtte sætte lænkerne. Siden kong Hans (1455-1513) havde der været helt faste regler for garnets maskestørrelse, så man undgik at fange undermålere. Moderne mennesker vil formentlig mene, at det var til gavn for sildebestanden, men det var i datiden snarere tænkt som en kvalitetssikring af, at det var gode og store spegesild, der kom på markedet. Der var nemlig hård konkurrence fra nederlandske, skotske, norske og svenske sild.

Et så sindrigt system førte til en del uoverensstemmelser, slagsmål og retstvister, og netop tingbøger betyder, at vi i dag kan aflure, hvordan fiskeriet fungerede dengang. Som regel gik det uden indblanding fra ordensmagten, når de op mod 1.000 bundgarnsstader blev sat op til fiskeri. Fiskeriet fungerede i praksis ved, at grupper af tre mænd betjente 12-14 bundgarnsstader, som de røgtede fra en fladbundet åben båd, en kåg. Tilsammen havde de en god økonomi med det, de kaldte "en kågs fiskeri". I alt var der dagligt i sæsonen 300-400 mænd i sving med at røgte bundgarn. Fjorden var fuld af liv. Både over og under overfladen.

Næsten lige så reguleret var fiskevandet i omegnen af Løgstør, hvor det vigtigste sildefiskeri blev drevet ved hjælp af store landdragningsvod. Voddet

- A. Landhalingstov.
- B. Hanefødder.
- C. Stykker.
- D. Arme.
- E. Gjællerne.
- F. Sækken.

Tegning fra 1880'erne af et landdragningsvod. Ved Løgstør kunne et landdragningsvod være flere hundrede meter langt fra ende til anden.
|| C.F. Drechsel:
Oversigt over vore Saltvandsfiskerier (1890)

bestod af et langt tov, hvorpå der var fæstnet et fiskegarn med synk, så det holdt sig lodret i vandet. På midten af voddet var der en udposning, en kalv, hvor sild blev samlet op. En gruppe fiskere roede den ene ende af tovet ud på fjorden i en stor bue, mens en anden gruppe holdt fast i den anden ende inde på land. Når kalven var kommet i vandet, var det tid at vende og ro ind på land igen, og så gjaldt det blot om at trække i hver ende af voddet, indtil hele redskabet var kommet på land. Afhængigt af voddets størrelse og vejr og vind kunne fiskerne nå flere træk i løbet af en aften og morgen. Silden er mest i bevægelse og dermed nemmest at fange ind, når lyset skifter mellem nat og dag.

Det krævede kongelig tilladelse at fiske med landdragningsvod, og fiskeriet skulle foregå fra bestemte steder på kysten, voddrættsteder, hvor et interessentskab af fiskere kunne leje sig ind hos lodsejeren. Hvert forår kom den stedlige herredsfoged eller byfoged forbi for at tjekke, at maskestør-

relser blev overholdt, og at der blev svaret afgift for brug af voddene. Først når fogeden havde sikret sig, at hans medbragte cylindre i messing kunne trækkes frit igennem maskerne, fik voddet påsat et blikskilt som bevis på, at det var lovligt garn.

Der var ikke regler for, hvor stort et vod skulle være, men jo større et vod er, des tungere er det at trække. Dog var det sådan, at et vod ikke måtte være længere, end det nåede midten af sejlløbet i fjorden, når det var i brug. I praksis gav det en maksimal længde på op til en kilometer, men et så langt vod var meget tungt og krævede en del mænds trækraft. Der skulle minimum seks mand til at drage vod efter sild. Arbejdskraft var der til gengæld nok af, når der var mange sild i fjorden. Da Limfjordskommissionen i 1741 færdiggjorde deres undersøgelse, havde de fundet 99 voddrættsteder, altså fiskepladser, hvor der blev fisket med landdragningsvod. Heraf var de 51 pladser på strækningen fra Løgstør til Hals, så man kan forestille sig, at der hver aften hele forsommeren blev trukket vod overalt, hvor det var muligt at komme til og fra stranden.

Silden, der forsvandt

Både bundgarnsfiskeriet og vodfiskeriet foregik altså inden for nogle ret snævre og restriktive rammer. Hvis man ville udvide sit fiskevand, måtte man spørge den enevældige konge om særtilladelse, for fiskeriet var blevet lovformeligt reguleret i 1750. I forhold til de fleste moderne fiskerier var indsatsen derfor begrænset, hvilket alt andet lige mindskede risikoen for overudnyttelse. Ved Løgstør var der kun 1-3 voddrættsteder i 1700-tallet, men situationen ændredes radikalt i forbindelse med sildeeventyret i årene 1800-1829. Den lokale herredsfoged, major Westenholz (1779-1830), ansøgte flere gange kongen om tilladelse til, at fiskerselskaber kunne indgå i det

lukrative vodfiskeri på en ofte syvårig licens. Westenholz' argument var i høj grad socialt motiveret. Han medsendte lange lister over Løgstørs fattige fiskerkarle, der kunne nyde godt af at begynde deres eget fiskerselskab med den indtægt, de havde fra deres underordnede plads i et eksisterende selskab. For at understrege deres sociale nød skrev Westenholz, hvor mange børn hver fisker skulle forsørge – ofte 5-8 børn pr. husstand.

Overordnet set blev en meget konservativt indstillet fiskeriforvaltning udfordret af en mere socialliberal forestilling om økonomi og erhvervsliv. I dansk fiskerisammenhæng skete det for første gang, da Limfjorden blev kamplads for forskellige politisk-økonomiske motiver i hele 1800-tallet. En gruppe af politikere var optaget af at beskytte gamle fangstrettigheder for småårsfolk langs fjorden, mens andre mere liberale politikere drømte om at sætte fiskeriet fri, så mange flere fiskere kunne få glæde af fjordens ressourcer. Det var ikke i sig selv en konsekvens af den store stormflod i 1825. Der var andre årsager. Fiskeriet voksede i de første årtier af 1800-tallet til 5-7 licenser ad gangen, mens der i 1829 var hele 18 licenser, der tillod en gruppe fiskere at drage med landdragningsvod i området. Hensigten var inderligt sympatisk, men meget tyder på, at det øgede fiskeripres på et så lille område blev skæbnsvangert for fiskeriet. I 1828 blev der fx fisket knap ca. 3.900 tons sild alene fra de nye vod ved Løgstør. Det svarer i runde tal til over 200 lastbiler fuldt lastet med sild.

Fiskeriudreder fra Nibe, Christian Westergaard, var opmærksom på den stigende intensitet i 1820'erne. Især når det gjaldt vodfiskeriet:

”Imidlertid havde Vaadenes Antal ved fremsøgte Tilladelser forøget sig, uden at der blev sat nogen

Bestemmelse eller Indskrænkning for deres Længde, hvorved de først ved Løgstør erholdt en Længde, der kunde naa fra den ene Stejlebred til den anden og saaledes møde og standse alt i sin Vandring”.

Den danske zoolog, Henrik Beck (1799-1863), observerede noget lignende, da han i 1832 besøgte området for at studere Limfjordens dyreliv og det nødlidende fiskeri.

”Jeg troer at have beviist, at Aarsagen til denne, siden 1824, stedse mærkeligere Formindskelse af Sildeyngelen, aldeles ikke kan tilskrives Limfjordens fra den Tid af begyndte Forbindelse med Vesterhavet gennem Aggerkanalen, men er en ligefrem Følge af Ødelæggelsen af Sildeyngelen”.

Skurken var sildevoddene. Når voddene blev trukket gennem vandet ved hvert dræt, strammedes maskerne i den del af voddet, hvor fisken blev bjerget, så maskernes oprindelige kvadratiske form blev strakt ud til en næsten uendelig lang rombe. Herved blev voddet et langt mere aggressivt redskab end bundgarnene, der blev holdt passivt på plads og lod småsild og yngel smutte imellem maskerne. Det lod sig ikke gøre med voddene. Når man læser Becks metertykke optegnelser, får man indtryk af, at han var en kreativ begavelse, men han manglede desværre evnen til at få gjort arbejdet færdigt. Derfor kom hans observationer ikke ud til en større offentlighed i samtiden, men er dog bevaret for eftertiden i Det Kgl. Biblioteks håndskriftssamling.

Det er svært at bevise, hvad der præcis foregik under havoverfladen for knap 200 år siden, men teorien finder støtte også i moderne havforskning. Her er det gængs viden, at en så destruktiv aktivitet er ødelæggende for den yngel, der på æggestadiet

klistrer sig fast på vegetationen på havbunden. Når man samtidig fisker på den voksne bestand, er der pres på alle fiskens livsstadier.

Grådige gopler i stride strømme

Mennesker er ikke de eneste levende væsener, der har appetit på sild. Gennembruddet af Agger Tange i 1825 bragte en ny trussel ind i fjorden, som nok kan være undseelig, men alligevel gøre stor skade, nemlig vandmænd i voldsomme mængder. Vandmænd består af 98 % vand, og fra 1827 blev de en stor plage i Limfjorden. Især for ålefiskerne fra Agger og Harboøre, der var afhængige af at kunne fiske med pulsvod. Det normalt velvoksne fiskeri efter ål blev helt ødelagt i sommeren 1827 på grund af vandmænd, som ødelagde nettene.

Fiskerne skulle have deres redskaber godkendt rundtom i fjorden, hvor de ville fiske, og derfor kan man følge de aktive pulsvodsselskaber. De plejede at inkludere flere hundrede fiskere, men i 1827 var der kun tre pulsvodsselskaber – altså i alt 12 fiskere – der formåede at pulse efter ål. I flere indberetnings-skemaer forklares det med, at de store mængder af vandmænd i fjorden gjorde det umuligt for fiskerne at trække voddet gennem vandet uden at ødelægge det. Sommerfiskeriet efter ål var et af årets absolutte højdepunkter for mange vestkystfiskere, men de måtte drage hjem igen med uforrettet sag.

Det kan synes overraskende, at et så undseeligt dyr kan gøre stor skade på fiskegarn, men det skyldes den uhyre vægt, der trækker i garnene, når hundredvis, ja tusindvis af vandmænd bliver indfanget i maskerne. Fænomenet kendes også i moderne fiskeri med stærke nylongarn, som på samme måde kan trækkes i stykker, hvis der kommer store stimer af vandmænd på tværs i et træk.

Ålenes tilstand i fjorden efter 1825 vakte natur-

Mindst fire mænd og to både skulle der til for at fiske med pulsvod. To mænd holder i voddet, mens de to andre skræmmer fiskene op med pulsekøller.

|| C.F. Drechsel:
*Oversigt over vore
Saltvandsfiskerier*
(1890)

ligt nok bekymring, og naturhistoriker Henrik Beck bemærkede i en korrespondance med fiskere på Fur:

”Efter Fuurboens forklaring er mængden af Aalene i Omegnen af Fuurland visseligen ei aftaget, men de have forandret deres Plads og kunne nu ei fanges saaledes som før; der formenes, at man med Puls-vaadene vist vilde kunne fiske mange Aal, men den uhyre Mængde af Brændvabler gjør dette Fiskerie umuligt i den egentlig lovbekjendte Tid, før og siden troes det mueligt, med Pulsvaade at kunne fiske der, men faa haver megen Rettighed”.

Der var ikke gopler i Limfjorden før 1825. De blomstrer op hvert forår og sommer langs den jyske vestkyst i Nordsøen, hvor de driver med strømmen. Pludselig var der efter 1825 åbent for, at de kunne drive med strømmen ind i fjorden. Som undseelige bløddyr efterlod goplerne sig ikke fysiske spor i

landskabet eller i fjorden, men der var formentlig mange, når de kunne få erhvervsfiskere til at give op og tage hjem. Det var en alvorlig streg i regningen for husholdningsøkonomien og for kvinder og børn på tangen at måtte undvære både glade fædre og frisk frugt fra de frodige dalstrøg og bugter inde i Limfjorden. Moderne studier har vist, at gopler kan fortære kolossale mængder fiskeyngel. Gopler tilhører de nedre lag i den marine fødekæde, mens større fiskespisende fisk typisk ligger i toppen. Fødekæden kan dog ændre karakter, hvis de nedre lag i fødekæden får overtaget, så de spiser fiskeyngelen, inden fisken når at vokse til. Sådan har økosystemet i Sortehavet fungeret i perioder med mange gopler, og noget lignende kan have fundet sted i Limfjorden.

Tilbage står spørgsmålet, om tangegennembruddet var med til at få silden til at forsvinde. Glubske gopler i stride strømme af vand, der trængte ind i fjorden, er klart nok en afledt effekt af tangegennembruddet, men påvirkede det indtrængende saltvand og de ændrede strømforhold i sig selv sildens livsbetingelser i fjorden? Delvist. Limfjordssildens gydeområder mellem Løgstør Grunde og Nibe Bredning ligger langs det indstrømmende vand, så man skal ikke forestille sig en flodbølge med saltvand fra vest. Men ændringen af saltholdigheden i fjorden var nok kritisk for de sildeæg og -larver, der var i fjorden i det år med ændringen. Med andre ord kunne to årgange af sild blive ødelagt af den pludselige ændring i saltholdighed og i næringsstofsammensætning i øvrigt. Men hvis den øvrige bestand af voksne sild på 10-12 år var stærk, skulle bestanden som helhed nok kunne overleve, at rekrutteringen fra æg- og larvestadium slog fejl et par år.

Marine økosystemer er lige så komplekse som systemer, mennesker indgår i på landjorden, og

Limfjordens økosystem i efterdønningerne fra stormfloden i 1825 er svært at analysere på så lang afstand. Hvis den samlede bestand af sild var under pres fra flere sider – fra hårdt fiskeritryk fra voddragning hen over gydegrundene til sultne vandmænd – kan den samlede effekt have været den dræbende cocktail, der for altid fjernede limfjordsilden.

Man kan også slutte baglæns i forhold til argumentet om, at både mennesker og gopler truede den gydende sildebestand. Sildefiskeriet var stærkt skiftende set over flere hundrede år. Nogle årtier var gode, andre mindre gode. Den danske biolog A.C. Johansen (1867-1931) foreslog da også i 1929 i hundredåret for sildefiskeriets kollaps, at limfjordsilden blot var trukket ud i Kattegat. Det baserede han på læsning af naturhistoriker Henrik Krøyers (1799-1870) rapporter om, at fiskere fra Limfjorden begyndte at fiske i Kattegat fra 1830'erne. Dog vidste Johansen formentlig ikke, at Nibefiskernes udvandring var betinget af de dårlige kår inde i fjorden – snarere end løftet om, at alting var meget bedre på kattegatkysten.

Under alle omstændigheder er den forårsgyden-
de sild i Limfjorden aldrig vendt tilbage til fjorden. Ganske vist fortsatte fiskeriet efter sild i årtierne efter, men det var på et beskedent niveau. I midten af 1860'erne var udbyttet blot 2 % af 1820'ernes. I løbet af 1900-tallet blev der igen – i to omgange – landet mange sild i fjorden. I 1920'erne kunne man i hele fjorden lande godt 4.000 tons om året med moderne motorfartøjer og nymodens bomuldsgarn til afløsning for de gamle garn, der var lavet af hamp. Efter et nyt lavpunkt fik sildefiskeriet sin seneste glansperiode i 1960'erne og 1970'erne, hvor 5.-6.000 tons blev landet årligt ved hjælp af endnu mere raffinerede redskaber som fx nylongarn. Toppunktet

fra 1828 er imidlertid aldrig nået igen, og sild fanget de seneste 100 år i Limfjorden er især efterårsgyldende nordsøsil, der trækker ind i Limfjorden via åbningen ved Thyborøn. Så i en vis forstand lever fjordens økosystem stadig med eftervirkningerne af stormfloderne i de forrige århundreder.

Ålefiskeriet

42 forskellige madretter med ål. Så mange forskellige har Erik Koed Westergaard (1917-1998) beskrevet i sin bog *Danske Egnsretter*. Ål er en elsket spise i hele Danmark og har været det siden bondestenalderen, men Limfjorden er storleverandør af opskrifter til bogen. Fjordens ålefiskeri var da også engang i europæisk særklasse. Kun i Holland og ved Poflodens delta i Italien havde ålefiskeriet lige så stor økonomisk betydning som i Danmarks længste fjord, der var en af de vigtigste i hele Europa.

Når det blev sommer, var ålefiskeriet på sit højeste. I begyndelsen af 1800-tallet kom fiskere fra Harboøre, Thyborøn og Agger ind i fjorden og fiskede efter en af verdens mest underlige fisk. Sammen med lokalbefolkningen udgjorde de en flok på 700 fiskere alene i pulsvodfiskeriet. Dertil kommer de knap så ressourcekrævende redskaber som kroge, åluser, ållestre og glib, der var en slags åben kasse med garn spændt ud over en ramme, man kunne skubbe foran sig på lavt vand.

Det blev enhver husmors lod at kunne servere ål på et utal af måder for at variere kosten. Som fx ålekagen i Thy:

”Store ål, helst de fede fra Struer, blev lagt på langs eller som en krans dybt i et fad med sigtebrødsdej. Kagen blev bagt sammen med andet brød. Til middag fik tjenestefolk et stykke af kagen, eller man skar den i tykke skiver og spiste dem som aftens-

Så er der serveret.
Ålekagen fra Thy kan
med fordel skylles ned
med et glas mørkt øl.
|| Museum Thy

mad den dag, der blev bagt. I ålekagen til præsten kom der tre ål, i degnens to ål, og hjemme nøjedes man med en enkelt ål”.

Stormfloden i 1825 fik konsekvenser for ålefiskeriet på i hvert fald tre måder. De to var af forbigående karakter. Det var for det første de indtrængende gopler, der fik fiskerne til at drage tilbage til Agger og Harboøre Tange med uforrettet sag. For det andet blev ålene i fjorden påvirket direkte. I årene ca. 1825-1835 blev de stedlige ål nemlig stærkt generet af det indtrængende saltvand, og talrige beretninger fortæller, at de nærmest flygtede fra fjorden op i de ferske åer for at undslippe Nordsøens saltvand. Alle Europas ål gyder så langt væk som i Sargassohavet mellem Bermuda, Florida og De Caribiske Øer. Området er på størrelse med Nordsøen. Ålenes rejse til Europa og til Limfjorden og tilbage igen er derfor en

af de længste og mest spektakulære i dyreverdenen overhovedet. Det kan derfor undre, at ål skulle være sarte over for saltvand, men det er de altså i denne del af deres livsstadie. I det hele taget var der mange ål i Atlanterhavet dengang – i modsætning til nu, hvor ålen er stærkt truet som art – så nye årgange af ål kom efterhånden til Europa og til Limfjorden.

Den tredje og formenligt mest varige konsekvens var inden for ålehandel. På grund af sit høje fedtindhold er ålen velegnet til at blive røget eller saltet, og tønder med saltede ål var en betydelig eksportvare, der blev fortoldet i Aalborg på vej til fjerne markeder. I de første tre årtier af 1800-tallet blev der udført 50-80 tons ål i tønder årligt, men herefter faldt handelen til en tiendedel af niveauet før 1830. Det kan skyldes, at ålene ikke længere kom med sildene ud på en allerede eksisterende fart, men årsagen kan også være, at ålene i stigende grad blev eksporteret uden om Aalborg, fordi tangegennembruddet gjorde det muligt.

Mange af limfjordsegnenes kroer opstod i 1700-1800-tallet som færgekroer, hvor ål om sommeren fik en helt særlig status. Især i bilismens æra efter Anden Verdenskrig blev sommerens ålegilder et tilløbsstykke. I dag er der sørgeligt nok ikke mange ål tilbage, og man regner ålen for at være tæt på kommerciel udryddelse. Det er dog langt fra at være krogæsternes skyld, selv om en rigtig mand gerne skulle være i stand til at spise så mange stegte ål, så benene kunne lægges i en ring om tallerkenen – og gerne mere end én gang rundt.

I stedet mener man, at den kolossale stigning i fangstmængder, der prægede 1900-tallets fiskeri i hele Europa, har decimeret ålebestanden, selv om parasitter fra Stillehavet og klimaforandringer også nævnes som syndere i den tragedie.

Helten, der fik stress

Mens den oceangående ål som bestand magtede at klare stormfloden i 1825, var situationen mere akut alvorlig for den lille laksefisk helt. Helt er en velsmagende fisk i familie med laks og ørreder. Den bliver ca. 70 centimeter lang og er nært beslægtet med den mere kendte snæbel, der i dag lever i Vadehavet, hvor den er totalfredet. Helt lever i ferskvandssystemer som fx Gudenåen og er også udbredt i store områder af Østersøen og Botniske Bugt, hvor havvandet har meget lav saltholdighed. Helten er nemlig kræsen, når det kommer til saltvand, og indtil 1825 havde den glimrende livsbetingelser i den vestlige del af Limfjorden, hvor saltholdigheden var lav.

Den statslige Limfjordskommission, der besigtigede hele fjorden i 1741, fortæller, at man fiskede efter helt langs Limfjordens kyster fra Nissum Bredning i vest, over Venø Bugt, i Vester og Øster Hanherred og helt ind til Skive Fjord og Lovns Bredning syd for Hvalpsund. 74 bundgarn til helt var registreret i det store område, og da der skulle to mand til at betjene bundgarnet, svarer det til, at ca. 150 mand var engageret i det specielle bundgarnsfiskeri. Heltbundgarn er et stående og passivt fiskeredskab, men effektivt var det, når helten svømmede ind mod de mange meter masker, der var spændt lodret ud i vandsøjlen. Dernæst blev helten ledt til siden, indtil fiskene nåede det mindre aflukke, hvorfra de ikke kunne komme ud igen. Desuden var der fiskeri efter helt med særligt stormaskede vod, der krævede mindst tre mands indsats pr. vod. Med 130 vod i den vestlige del af fjorden skulle der bruges ca. 400 mand til at fiske efter helt med vod.

I de næste årtier blev fiskeriet efter helt gradvist mere populært. Thisted Amts entreprenante førstemand, amtmand Gerhard Faye (1760-1845),

drog i 1806 ud for at bese heltfiskeriet for at få styr på, hvem der skulle have ret til at fiske. Efter en større undersøgelse nåede han frem til, at ikke færre end 290 familier fordelt på både gårdmænd og husmænd ved Østerild Fjord, Tømmerby Fjord, Mellemfjorden og Hovsør Havn skulle have andel i fiskeriet. Fayeres indberetning blev til lov i 1811, og derfor kan vi følge, hvor mange helt der gik i bundgarnene i Vester Hanherred. Her var heltfiskeriet et vigtigt supplement til husholdningsøkonomien på landet. Heltfiskeriet med bundgarn foregik om efteråret og vinteren, som ellers var en stille periode i landbruget. I oktober 1825 kunne gæsterne på mortensdagsmarkedet i Viborg således købe helt til 6 skilling pr. stk. eller ca. ti gange prisen for en fersk sild på samme marked.

I 1812 blev der optalt 26.000 stk. helt i de regulerede fjorde, og i de følgende år voksede fangsten for at toppe i 1821 med 186.500 helt. For skæbneåret 1825 mangler der data, men året efter blev der fanget næsten 120.000 stk. helt. Herefter forsvandt fiskeriet hurtigt. I 1829 blev der kun landet 473 helt, og herefter var det helt slut.

Alle ferskvandsarter led stærkt under de nye tider med konstante nye forsyninger af salt havvand fra Nordsøen. Allerede i en artikel i *Thisted Avis* i den 27. oktober 1827 forbandt forfatteren fiskeriets nød med det indtrængende saltvand:

”Heltbundgarnsfiskeriet var ogsaa endnu forrige Aar meget indbringende; men da disse Fisk; afvigte Vinter ligesom Skallerne i den næst foregaaende stimlede i stor Mængde ind i Bugterne; hvor de havde sammenpakkede, og lode sig fange med Hænder eller fryses fast i Iisen, saa er det meget at befrygte at ogsaa de endskiønt de kunne taale et saltere Vand end de forbundne Arter, dog nu have ligget under

for det forandrede Klima; thi man har den hele Sommer ikke fanget en eneste Helt, og endnu i dette Efteraar ere kun enkelte fangede i Bugterne [...]”.

Amtmand Faye, der både havde fulgt opturen og den hastige nedtur, sendte i 1832 et spørgeskema rundt til alle sine herreds- og sognefogeder i hele amtet, hvor han bekymret spurgte:

”Har der i bemeldte Fiord været fisket i forrige eller indeværende Aar, nogen af den saakaldede Graae-fisk saasom Helt, Ørret, Giedder, Skaller, Aborre, Smelt etc. om ikke i Mængde saa dog enkelte, der viser, at Slægterne ikke ere ganske uddøde?”

Svarene var nedslående. I Skibsted Fjord mellem Thy og Thyholm var der fanget ganske få, og ved Oddesund lød svaret, at der var fanget enkelte helt.

Ferskvandsfiskene flygtede simpelthen fra saltvandet op i fjerne fjordarme og de åer, der løber ud i fjorden. Her var der pludselig en overflod af svømmende gæster. Ved Skals Å i det sydlige Vesthimmerland nåede de lokale lodsejere at oprette et helt fiskekonsortium til de mange flygtende fisk, men da overfloden af opgangsfisk var en engangsforeteelse, fik konsortiet meget kort levetid. Dermed ikke sagt, at alle fisk døde, for de fleste mindre ferskvandsarter kan overleve i tilstødende vandløb. Men helten forsvandt fra Limfjorden for altid. Ikke blot som en økonomisk betydende fisk, men også som biologisk art. Det mest sandsynlige er, at de voksne helt blev stressede af de pludselige forandringer på deres levesteder, så de simpelthen holdt op med at reproducere.

Konsekvenserne af havets indbrud var altså voldsomme i den vestlige del af fjorden. Der var i perioden op til Agger Tanges gennembrud tale om

I alle dele af Limfjorden blev små og store vige og fjordarme inddæmmet og drænet. Her bliver der bygget dæmning ved Tissinghuse på den sydlige del af Mors.
 || Morsø
 Lokalhistoriske Arkiv

sæsonbestemt fiskeri for ca. 520 bundgarnsfiskere og 390 vodfiskere, gårdmænd og husmænd – eller i alt 910 fiskeres deltidsbeskæftigelse.

Dæmninger og dræn

Heltfiskeriet med bundgarn foregik på lokaliteter som Østerild Fjord, Tømmerby Fjord, Mellemfjorden og Hovsør Havn, der alle repræsenterer mindre fjordarme af Limfjorden i Hanherred, der i dag nok kendes bedst under navnet Vejlerne. Bortset fra den yderste del af den lille vig Hovsør Havn er der i dag marker, inddæmmede engarealer, slusesystemer og søer på de steder, hvor der for 200 år siden var et rigt heltfiskeri. Allerede i 1841 – et lille årti efter at den sidste helt var fisket op – foreslog en lokal gårdejer sin herredsfoged, at der skulle anlægges dæmning over Arup Vejle. Det blev dog ikke til noget.

Måske var ønsket affødt af, at 1825-stormfloden havde indvarslet nye farligere tider inde i Limfjorden, der nu var åben for indtrængende vandmæng-

der, som vestenvinden pressede op i de smalle vige og fjordarme. I hvert fald var der mere handlekraft på den anden side af Feggesund, på Nordmors. Her boede gårdmand Jørgen Overgaard (1804-1876) fra Skarregård på Nordmors på den flade strandeng, da vinterstormen i 1839 vækkede familien midt om natten:

”Vaagnede ved, at Vandet strømmede ind til Dem, saa Vuggen med et lille Barn sejlede rundt paa Gulvet. De maatte saa flytte op til gode Venner i Hesselbjerg til Vandstanden atter sank”.

Læren af den nye trussel blev, at Overgaard flyttede hele gården op på den bagvedliggende morænebakke, hvor den ligger endnu – i dag som del af Museum Mors. Markerne skulle også sikres, og i 1843 fik Overgaard Landhusholdningsselskabets udmærkelse for sit arbejde med at dræne, merge og inddæmme flere hundrede tønder landjord på det nordlige Mors.

I Arup Vejle i Hanherred tog det længere tid at komme i gang med dræningsprojekterne, men de blev til gengæld store og vidtrækkende. I 1873 fik en anden gårdejer fra Vesløgård, Jacob Nørgaard Christensen (1815-1893), sammen med to kompagnoner koncession på at tørlægge området. De benyttede sig dog ikke af muligheden, der var kostbar og krævede ingeniørkundskab. I stedet blev det et britisk ledet konsortium, der satte gang i udtørringen af de tidligere fiskevande fra 1878. Sammen med de østlige vejler i Hanherred, ikke mindst Bygholm Vejle, blev inddæmningsprojektet et af danmarkshistoriens største inddæmningsprojekter. Indtil midten af 1960'erne blev der arbejdet på at tørlægge fjordarmene i området for at få mere landbrugsjord på bekostning af fjordarealet. Hovedvej A11 sikrer i

**Tegning af
snurrevoddet fra
Oversigt over vore
Saltvandsfiskerier, der
udkom i 1890. Bogens
forfatter C.F. Drechsel
(1854-1927) var ansat af
Landbrugsministeriet
og havde gennem det
meste af et årti besejlet
og undersøgt de indre
danske farvande
sammen med tidens
førende havforsker,
C.G. Joh. Petersen
(1860-1928). Limfjorden
blev det hyppigst
besøgte farvand,
og i det hele taget
var den danske stat
begyndt at understøtte
både forskning og
teknologisk udvikling
for at hjælpe fiskeriet.
|| C.F. Drechsel:
Oversigt over vore
Saltvandsfiskerier
(1890)**

dag hurtig samfærdsel mellem Thisted og Aalborg, men har siden 1960'erne også været med til at finde heltens gamle habitat.

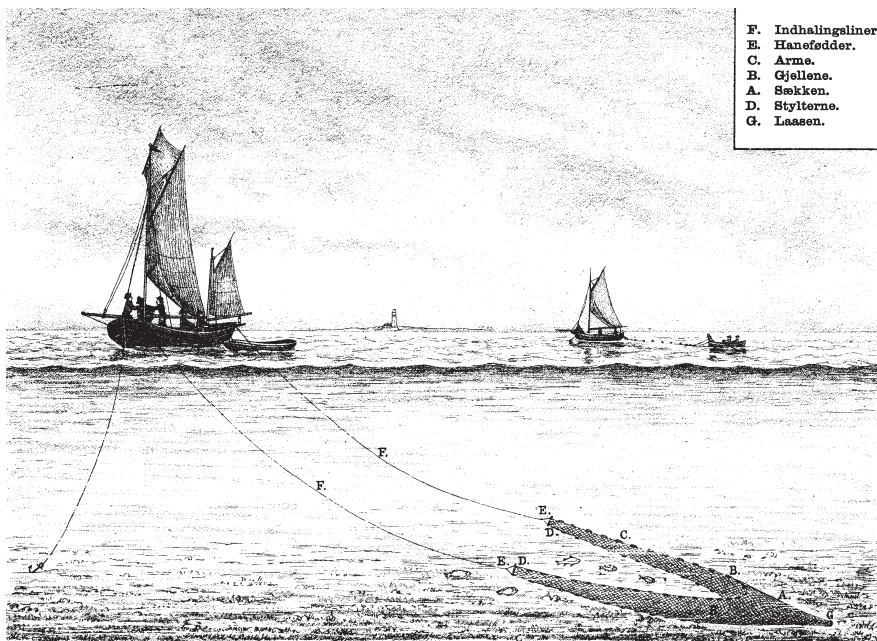
I dag er udviklingen endegyldigt vendt. Mange steder blev det aldrig rentabelt at indvinde de forskellige fjordarme i Vejlerne, og siden 1970'erne har der været stigende fokus på det tab af naturværdi, der er forbundet med de store inddæmningsprojekter. Vejlerne er derfor genstand for fredning – ikke mindst af områdets særlige fuglebestand. Rørhøg, vandrikse og plettet rørvagtel er blandt de sjældne fugle, man kan finde i Vejlerne.

Det vil være for dristigt at foreslå, at de store landindvindingsprojekter ikke var kommet i stand, hvis ikke heltfiskeriet var forsvundet omkring 1830. Det var stærke kræfter, der søgte at inddæmme landbrugsjord i alle egne af Danmark. Men fraværet af heltfiskeriet gav i hvert fald en bekymring mindre i forhold til at prioritere land over vand.

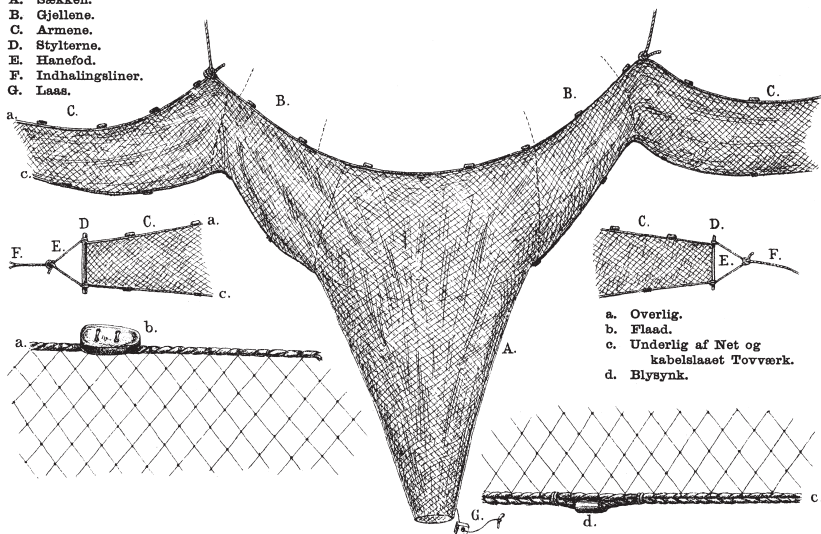
Nye arter, nye muligheder og snurrevoddet

Den saltvandsindsprøjtning, som Nordsøen gav Limfjorden via gennembruddet af Agger Tange, havde også positive følger for udnyttelse af fjordens marine ressourcer. Mens det blå spisekammer blev tømt for helt og næsten tømt for sild, kom der nye arter ind i fjorden. Rødspætte og flynder var blandt de mest succesrige indvandrere til fjorden i det første årti efter 1825. Optegnelser viser, at der var meget begrænset fiskeri efter flynder i den vestlige del af fjorden i 1600-1700-tallet. Måske var de indvandret med den gennemstrømning af tangen, der havde fundet sted, og så tilpassede nogle sig de lokale forhold. Rødspætten tåler ellers dårligt, at vandet bliver for brakt. Flyndere er mere tolerante over for brakvand.

Så gik det langt bedre, umiddelbart efter at salt-

- A. Sækken.
B. Gjellene.
C. Armene.
D. Styltorne.
E. Hanefod.
F. Indhalingsliner.
G. Laas.

vandet bragte nye næringsstoffer og måske også rødspætteyngel med sig ind i fjorden efter 1825. Fra Fur indberettede P.H. Hansen i 1845 til amtmand Rosenkrantz (1803-1884) i Thisted:

”Flynderen er den tredje vigtige Fiskeart i Limfjorden, der paa en maade erstatter de med Havets Indbrud ødelagte Fiskerier. Den fiskes i utroelig Mængde, og forplanter sig saa uhyre [...]”.

Snart blev der gjort en opfindelse, der satte yderligere gang i rødspættefiskeriet. I Danmark kan vi prale af, at snilde opfindere har bidraget til verdens fiskeriteknologi på afgørende måder. Først via opfindelsen af spegesilden, hvor de tidligste fund i verden blev gjort ved Øresund i køkkenmøddinger fra 1100-tallet. Fra 1400-tallet kom teknikken limfjordssilden til gavn. Lige efter år 1900 opfandt man den lille effektive glødehovedmotor, som med tiden overflødiggjorde de kostbare og pladskrævende dampskibsmotorer i fiskeriet mange steder i Nord-europa. Også i Limfjorden. Ind imellem står opfindelsen af snurrevoddet, der med stor ret kan ses som en indirekte konsekvens af den store stormflod i 1825.

Snurrevoddet, eller snurrevodsteknikken, er egentlig et columbusæg. Ophavsmanden, Jens Væver (1822-1914) fra Krejbjerg i Salling, har fortalt, hvordan han en dag i 1848 fik en lys idé, mens han gik en tur på sin fødeegn. I 1840'erne var pulsvoddet det mest udbredte fiskeredskab i fjorden, fordi det kunne bruges til både ål og de nytilkomne rødspætter. Rødspætteerne kunne dog være svære at drive op fra bunden med den traditionelle pulsekølle, og det traditionelle pulsvod havde begrænset trækraft. Når fiskerne hev i hver ende af tovet, trak de i lige så høj grad sig selv og bådene hen til voddet,

som det var voddet, der trak gennem vandet. Trawl-effekten var ringe. På dybe grunde i fjorden havde man fundet på at erstatte den ene båd med en pæl, så det virkelig var voddet, der blev halet gennem vandet. Så havde man et kratvod, men det var besværligt at flytte pælen efter hvert træk. Jens Væver fandt på at erstatte pælen med et anker. Fra et ankerpunkt kunne kun to mand i både fiske, lige hvor de ville i fjorden, og ved gentagne – snurrige – træk med voddet kunne man fiske i alle retninger ud fra ankeret. Set oppefra lignede de gentagne træk med voddet en aftegning af kronbladene på en blomst med ankeret som frugtknuden i midten. Derefter kunne man rykke videre og kaste anker et nyt sted – og snurre sig en række nye runder.

I slutningen af 1850'erne var snurrevoddet blevet en sensation i Limfjordslandet, og det var så populært, at der i 1859 var over 200 snurrevod registreret til rødspættefiskeri. I 1862 var det fordoblet. Det samlede fiskeri i Limfjorden gav i 1859 en omsætning på knap 168.000 rigsdaler. 30 % kom fra det nye rødspættefiskeri. På samme tid var pulsvoddene stadig i overtal, når det gjaldt ålefiskeri, men i de næste årtier vendte billedet. Det ved vi, fordi fiskerikontrollør Andersen samlede fiskeristatistik ind for Limfjorden. Lynhurtigt fandt man ud af, at det nye vod også var mere effektivt til at fiske ål. I 1880 var der kun tre pulsvod tilbage i hele fjorden, mens det nye snurrevod havde vundet indpas over 300 forskellige steder til ålefangst, og yderligere 400 snurrevod til flynderfiskeri var i brug på Limfjorden.

Nogenlunde samtidig fortsatte snurrevoddet sin sejrsgang rundt i de indre danske farvande, hvor fiskere i hele Nordeuropa fik øjnene op for Jens Vævers innovation på gammel teknologi. Med motorkraft på både fartøj og spil til at trække voddet

er det en type fiskeri, der har gået sin sejrsgang over hele Jorden. Også så langt væk som Australien, og i den engelsksprogede verden er snurrevoddet simpelthen kendt som Danish seine. Succesen begyndte imidlertid i Limfjorden, da de lokale fiskere havde store problemer med at erstatte de tabte fiskerier – efter 1820'ernes katastrofer – med nye givtige fiskerier. Nød lærer nøgen kvinde at spinde, som man siger.

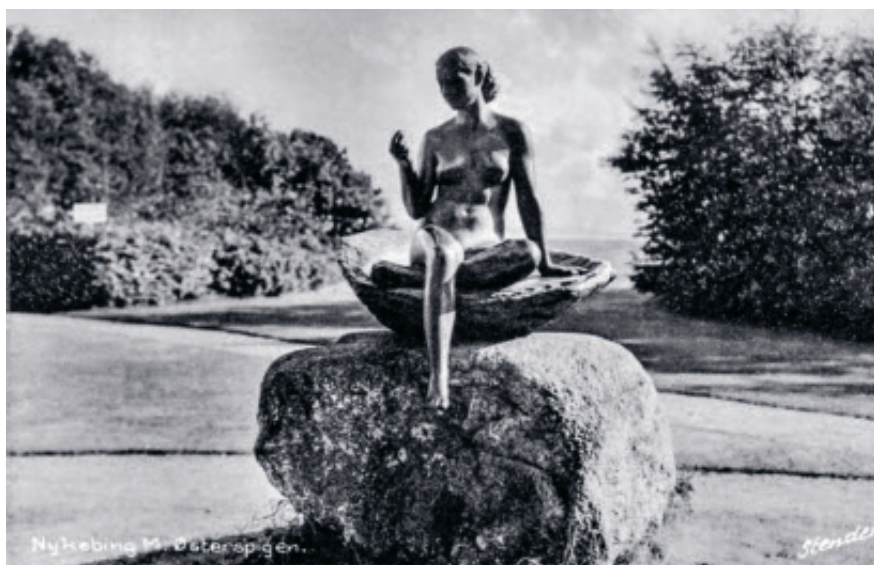
Østers

For godt hundrede år siden skrev geologen Valdemar Nordmann (1872-1962) i sin oversigt over danske østersbanker:

”Østersen er som bekendt et selskabeligt Dyr, som hovedsagelig forekommer i store Samfund, de saakaldte Østersbanker, der ofte kunne dække anseelige Arealer”.

Den europæiske fladøsters fandt godt selskab i Limfjorden. En voksen østers kan åbne og lukke sin skal, men sidder i øvrigt fast på sten eller lignende på havbunden. For at komme ind i Limfjorden var østersen derfor afhængig af de rette strømforhold på larvestadiet, hvor den lever frit i vandmassen. Efter stormfloden i 1825 lod østersen vente på sig et kvart århundrede, da vadehavsøsters fik afkom, der flød ind i fjorden.

Omkring 1850 blev de første limfjordsøsters taget ved Lemvig. Østersens store selskabelighed fandt udtryk i nye banker i store dele af den vestlige del af Limfjorden, og det sparkede et gevaldigt erhvervseventyr i gang. En eksplosiv stigning i østersfiskeriet nåede sit højdepunkt i 1872, hvor 7,5 millioner østers blev fanget i Limfjorden. Så store mængder var også mere, end hvad der var

På Mors har østers en helt særlig status, siden de første europæiske fladøsters flød ind i Limfjorden i årtierne efter 1825. I anledning af Nykøbings 650-års købstadsjubilæum i 1949 blev Østerspigen stillet op i Østre Anlæg. Statuen i bronze og granit blev skabt til lejligheden af billedhugger Trine Dreyer (1920-2013). Postkort fra 1954 eller 1955.

|| Morso
Lokalhistoriske Arkiv

bæredygtigt i fjorden, og mindre end et årti senere var østersbestanden kollapset. Nu var der en infrastruktur for østersfiskeri – ikke mindst ved Nykøbing Mors. Med den nyeste viden på området fik man østersyngel op fra Holland, som blev udlagt på bankerne til erstatning for de tabte østerskolonier. Efter et par årtier begyndte udsætningen at give pote. I 1910'erne blomstrede østersfiskeriet, men endnu et kollaps fulgte i 1920'erne inden en udsætning af østersyngel andre steder fra. På et mere overordnet niveau blev østersfiskeriet i Limfjorden ved med at være et nichefiskeri, men det var i perioder uhyre indbringende. Omkring 1870 blev der omsat for anseelige ca. 25-60.000 rigsdaler årligt, og ca. 150 mand tog del i arbejdet med at stryge østers fra fjordens banker.

I dag er der igen østers i Limfjorden. Siden 1980'erne har fjordens dyreliv været domineret af skaldyr snarere end af fisk, og Limfjordens mest indbringende fiskeri er efter muslinger og østers, der opdrættes flere steder. Desuden er Limfjorden

endnu en gang blevet invaderet af en ny art gennem Thyborøn Kanal. Stillehavssøsters lever i dag i store dele af fjorden og har officiel status som en invasiv art og vurderes til ikke at høre hjemme i sit nye habitat. Uofficielt må stillehavssøsters regnes for at være en af de mest populære invasive arter, fordi den kan spises. Alle kan tage ud og fange lige så mange stillehavssøsters, man kan slæbe hjem.

**Frederik 7.s Kanal er et imponerende anlæg, der strækker sig fire en halv kilometer fra Løgstør mod vest til Lendrup Strand. Ved sin åbning i 1861 cementerede kanalen Løgstørs position som trafikalt knudepunkt. Få år senere kom jernbanen til. Øverst i billedet ses Aggersundbroen fra 1942. Broen afløste den færgefart, der i mere end et halvt årtusinde havde knyttet Himmerland sammen med Hanherred på nordsiden af Limfjorden.
|| Dieter Betz/Biofoto/
Ritzau Scanpix**

Dronningen og de andre

Købmænd og krejlere

I dag kan man på godt tre timer køre på tværs af Limfjordslandet i bil fra Harboøre Tange ved Nord-søen til Hals ved Kattegat. Motorvejshastighed har man kun fordel af nogle få kilometer ved Aalborg. Ellers er det landevej med 80 km i timen. Det er lang tid, synes de fleste trafikanter vist. Man kunne jo komme helt fra Frederikshavn til den dansk-tyske grænse på samme tid. Heldigvis er turen gennem Limfjordslandet kønnere og mere afvekslende. Desuden er turen blevet uendeligt meget nemmere i dag end tidligere. Lastbiler fragter gods hurtigt og præcist rundt. Broer og dæmninger byder sig til ved Oddesund, Sallingsund, Vilsund, Virksund, Sebbesund, Aggersund, ved Dommerby i bunden af Skive Fjord og mellem Aalborg og Nørresundby, så bilisten kan nyde en flygtig serie af fine fjordudsigter. Under fjorden kan man også komme. Over 85.000 biler kører hver dag gennem Limfjordstunnelen i Aalborg. Bevares, der er også færgeforbindelser, hvor man kan komme lidt tættere på fjorden. Længst i vest mellem Thyborøn og Agger og længst mod øst mellem Hals og Egense er der færger. Mors har to færgeruter til de omkringliggende egne, ligesom det landskendte Thise Mejeri i Salling kan få mælk fra Himmerland og Fur via småfærger.

For den moderne rejsende kan det være svært at fornemme, hvor besværligt det var at komme rundt

Næssundfærgen blev søsat i 1964. Den er i dag den sidste træfærgе i drift på Limfjorden, hvor den knytter Thy sammen med Mors tværs over Næssund. Færgedriften er lagt i hænderne på en lokal forening, der også formidler 'taxfree-handel' i løbet af de fem minutter, overfarten varer. På en blæsende søndag i maj 2019 var der god plads til, at børn kunne slå sig løs på bildækket.

|| Bo Poulsen

i Jylland før jernbanens og dampskibenes æra – uanset om man var til fods, havde adgang til en he-stevogn, eller man kunne komme med robåd. I den sammenhæng var Limfjordslandet heldigt stillet. I datidens samfund var det langt billigst at flytte gods ved hjælp af skibe på åbent hav. Hvis man i stedet skulle omlade varer fra et havgående skib til flod-transport, kunne det som tommelfingerregel koste flere gange så meget pr. transporteret kilometer på en flod som på åbent hav. Hvis man slet ikke havde vandtransport til rådighed, ville prisen blive yderligere mangedoblet. Adgang til havet er årsag til, at næsten alle ældre danske købstæder blev anlagt, så de havde adgang til en form for ladeplads eller havn. Det gælder også alle købstæderne ved Limfjorden. I den vestlige del af fjorden var alle købstæderne indtil 1825 meget afhængige af Aalborg, der som

Nørrejylland's største by lå som en prop mellem Limfjorden og resten af verden. Derfor giver det mening at betragte varetransporten på Limfjorden som flodtransport. Vest og nord for fjorden skulle man forcere høje skrænter eller sandede vidder for at komme til åbent hav, mens områderne syd for fjorden i Vestjylland og i store dele af Himmerland og Hanherred omsluttede Limfjorden med vældige hedestrækninger. Modsætningsforholdet mellem den blide fjord og de omliggende egne kommer til udtryk næsten hele fjorden rundt. Blicher skrev om Hanherred mellem Thy og Vendsyssel:

”Dens sydlige del har skønne kornmarker, og frodige enge omfatte de lavvandede af stormen aldrig voldsomt oprørte indvige. Velbyggede bøndergårde ligger spredte omkring ved kysterne, og dens beboere tager uden anstrengelse og uden fare rundelig livsnæring af den villige jord og de rolige vande: I tryghed hører de det hule drøn af det vilde hav bag sandbjergene”.

Flere landeveje løb langs med fjorden til den ene side, heden på den anden, og kun ganske få ruter gennemskar heden fra fjordbyerne til de fjernere byer i det mere frodige Østjylland og langs vestkysten til Ringkøbing og Varde. Blicher, der ofte vandrede i Nørrejylland, var fyldt 50 år, inden han nåede helt ud til vestkysten. Som Sahara lå syd for den dynamiske og travle middelhavsregion, lå den jyske hede som en miniudgave af samme modsætning i forhold til Limfjordslandet, hvor handel, fiskeri og de mange små købstæder var i tæt kontakt med hinanden. Som en rejsende skrev i 1786, er Limfjorden

”den reneste og mageligste Gjenvej og en betydelig Canal, paa hvilken de, uden at krydse i Dyndet paa

Landevejene, hastig, sikker og uden stor Bekostning bringe deres Vare frem og tilbage”.

Fjordens småhandlende blev kaldt krejlere – de sejlede i fladbundede og åbne krejlbåde. I dag ved enhver jyde, at en krejler forstår at få en god pris, når han handler. Gerne ved at være lidt bondesnu. Nogle gange har det en negativ klang, men faktisk er en krejler et gammelt udtryk, der blev brugt i Limfjordslandet om de omkringsejlende småhandlende. Oprindeligt var der tale om fiskeopkøbere fra sildefiskeriet, men hurtigt tog de andre varer med rundt. Når begrebet krejler har fået en lidt nedsættende betydning i sproget, er det formentlig, fordi der er tale om forprang og landhandel i forhold til købstædernes handelsrettigheder. Man måtte kun handle i købstæderne, så set fra byernes side var det uforkammet at købe op direkte hos producenten. Det kaldtes forprang og var forbudt, indtil næringsloven blev indført i 1857.

Lemvig er den vestligst beliggende af Limfjordens gamle købstæder. Før 1825 var transporten fra Lemvig et godt eksempel på, hvordan Limfjordslandet fungerede som en flod i transportmæssig sammenhæng. Det var meget dyrere og besværligt at komme ud af fjorden i forhold til at sejle på åbent hav, men det var trods alt at foretrække fremfor at flytte tunge tønder med korn over de vidtstrakte heder. Langs den sydlige ende af Nissum Bredning ligger Lem Vig omgivet af høje morænebakker. Det giver læ for den manende vestenvind, så byen Lemvig kun var en god naturhavn fra at være forbundet til vands med resten af verden. Der var bare så langt derud til det store hav. Først forbi Oddesund ud i Venø Bugt, så gennem Sallingsund med Mors og Salling på hver side. Herfra skulle kursen sættes mod øst, venstre om Fur, forbi Løgstør, Nibe og Aalborg,

Lemvig i 1767 set ude fra Nissum Bredning. Lille og undseelig putter byen sig neden for de træløse skrænter. Kirkespiret var der ikke i virkeligheden, ej heller det flotte krigsskib. De små skuder i midten kunne derimod godt have sejlet den lange vej fra Vestjylland gennem Limfjorden og ud til Kattegat.

|| *Den Danske Atlas*, vol. 5 (1769)

inden Kattegat kom til syne på den anden side af Hals Barre ved Limfjordens munding.

De besværlige forhold for samfærdsel var en væsentlig grund til, at Lemvig som by var i en elendig forfatning i 1700-tallet. Det kom til udtryk, da by- og herredsfoged Søren Faber (1682-1752) i 1743 besvarede den kongelige forordning ”angående hvert amts tilstand, beskaffenhed og produkter”. Faber beklagede som det første, at kirken ikke længere havde noget tårn eller spir efter en brand et halvt århundrede tidligere. Byen er desuden ”ringe og liden af Distance, slette Bygninger, alt med Bindingsværk og Straatækning, undtagen 3 à 4 huse, som til Gaden er teilhængt”. Han beskrev videre, hvordan der engang var en græsmølle drevet af vandet fra en lille sø, men nu var der for lidt vand. Indbyggertallet var også lavt, 298 personer inklusive 71 børn. Fire til fem borgere handler med ”Smør, Flesk og andre Bondens Varer”, men de fleste var fattige håndvær-

kere. Faber havde kun en positiv kommentar om Lemvig: "Her er Gud være lovet sund og frisk Luft".

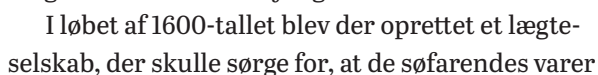
Nogle årtier senere, i 1769, blev Lemvig portrætteret i storværket *Den Danske Atlas*. Byens lidenhed og afsondrethed går igen. Der var skibsfart i Lemvig, men der var kun tre mindre fartøjer, der havde hjemme i bunden af Lem Vig. Om sommeren blev der hyret søfolk ind fra vestkysten, så korn og slagtervarer kunne sejles den lange vej ud gennem Limfjorden til København og Norge. Så kunne de søfarende tage tømmer med tilbage. Undervejs var der fysiske og handelspolitiske barrierer, der medførte en "Handelens Aftagelse".

Den største fysiske barriere var Løgstør Grunde midtvejs i Limfjorden mellem Agger Tange og fjordmundingen i Kattegat ved Hals. Vest for Løgstør Grunde er Limfjorden næsten som en stor indsø, hvor øerne Fur og Livø indrammes af Salling, Mors, Vesthimmerland og Hanherred. Men vestenvinden og skiftende strømforhold fører vandet ind i en stadig snævrere tragt ved Løgstør. Derfor er der drilske strømforhold og grundt vand, der flytter sig med vind og vejr, og ikke mindst i sejskibstiden kunne det koste både skib og ladning, hvis man kom til at sidde fast og ikke kunne komme fri ved egen hjælp.

For rejsende langvejsfra – fra Lemvig, Nykøbing Mors, Skive eller Thisted – var Løgstør en irriterende prop midt på den hurtigste og bedste landevej, nemlig fjorden. I 1735 beklagede borgerne i Nykøbing Mors sig over, at deres skibe var

"bunden til at blive inden for den Krog af Limfjorden, ved hvilken Byen ligger. [...] Talrige Klagesuk og Forbandelser har disse Grunde aflokket Nykjøbings Skibsredere og Sømænd".

For indbyggere i Løgstør var sommerhalvåret en

**Den kongelige
søkortdirektør Jens
Sørensen (1646-1723)
var omhyggelig med
at indtegne Løgstør
Grunde og sejldybderne
på dette søkort fra
1694. Ifølge kortet var
der sine steder mindre
end en meter vand i
sejllrenden, så der var
god brug for lokal hjælp
til at komme helskindet
forbi Løgstør.
|| Limfjordsmuseet**

kom sikkert forbi Løgstør Grunde. De såkaldte lægteskipperne bød sig til efter fastsatte takster og sørgede for, at fx tønder med korn blev flyttet fra det ankommende skib over i lægteskipperens fladbundede båd – enten en pram eller en kåg. Derfra var det lægteskipperens ansvar at bringe varerne sikkert forbi grundene til den anden side, hvor de blev omladet til det oprindelige skib igen. Hvis det i mellemtiden blev mørkt, stormende eller på anden måde farligt at stage sig igennem grundene, skulle lægteskipperen søge havn for natten og samtidig garantere varens sikkerhed. Historiker Anders Bloksgaard (1971-) har beregnet, at lægtningen i midten af 1700-tallet gav Løgstør en årlig ekstraindtægt på op til 10.000 rigsdaler. Et meget anseeligt beløb efter datidens forhold.

Løgstør blev et lokalt center for handel med salt, jern, hør, hamp og tjære, der kunne understøtte en lokal produktion af redskaber og konserveringsmiddel (salt) til fiskerierne i området. I slutningen af 1700-tallet arbejdede over halvdelen af mændene i et maritimt erhverv. I 1769, samme år som Lemvig kunne mønstre tre handelsskibe, var der otte i Løgstør. De var også af beskeden størrelse og ”ei flere end et Par fare andensted hen, de øvrige fare op og ned i Fjorden mellem Aalborg og de her oven for liggende Kiøbstæder”. Man kunne nok tro, at den værste forhindring på sørejsen fra de vestlige købstæder til fx København var overstået, så snart skibene var fri af Løgstør Grunde. Det var måske også rigtigt, når det gjaldt risikoen for grundstødninger og forlis, men lige så snart skibet var forbi Nibe Bredning, Øland og Gjøl, kunne den sejllende skipper skimte den næste forhindring i horisonten: Aalborg.

Fjordens dronning

Aalborg er ubestridt dronningen blandt Limfjordens mange købstæder. I forhold til politisk magt og adgang til handel ligger Aalborg virkelig godt placeret i Nordjylland, og indtil den store stormflod i 1825 var placeringen endnu bedre. Historiker Poul Holm (1955-) har skrevet om Aalborgs status som købstad efter 1660: ”Selve grundlaget for byens magt lå fortsat i dens fuldstændige beherskelse af sejladsen på Limfjorden”. Desuden var Aalborg begunstiget af at ligge centralt for samfærdsel over land fra nord til syd i Jylland. Som ved Løgstør var der gode muligheder for at komme med færge over fjorden mellem Aalborg og Nørresundby, en tur på få hundrede meter. Langt var der også til nærmeste købstad. Købmændene i Aalborg havde allerede i 1462 fået eneret på handel i en radius af 40 km rundt om købstaden. Det vil i praksis sige, at konkurrerende byer ikke fik lov til at opstå før langt op i den moderne industrialiserings periode i slutningen af 1800-tallet. Den eneste undtagelse er cementeringen af Nibes indflydelse med tildeling af købstadsrettigheder i 1727.

For den tilrejsende købmand fra fx Lemvig var Aalborg den egentlige storby i området. Aalborg var med over 4.000 indbyggere i 1700-tallet over ti gange så stor som Lemvig, og i årene frem mod stormfloden var indbyggertallet i Aalborg vokset til 5.500. Der var mulighed for flere typer af vareproduktion, og købmændene havde langt mere kapital og kunne opkøbe korn og fedevarer fra hele det store opland mod vest – ud over sild fra Nibe og Løgstør i de perioder, hvor der virkelig var gang i sildefiskeriet. Kornet blev især solgt til Norge, hvor købmændene kunne hente godt tømmer retur til det skovfattige Jylland. Silden røg afsted til de store byer – fra Lübeck til Danzig – langs Østersøen, mens den enevældige konges hastigt voksende residensby, Køben-

havn, var den næstvigtigste destination efter Norge. 66 skibe hørte hjemme i Aalborg i 1767, og 37 af dem var beregnet på fart uden for Limfjorden.

De mange skibe gav byen betydelige indtægter, og selv om det især er København, der forbindes med den florissante handelsperiode (ca. 1775-1807), var Aalborg rigtig godt med. Efter Slaget på Reden i 1801, hvor den britiske flåde angreb og ødelagde størstedelen af den danske flåde i København, blev der endnu større fortjeneste at hente på at handle mellem Aalborg og Norge. Men efter det egentlige krigsudbrud i 1807, hvor Danmark blev trukket ind i Englandskrigene på fransk side, led handlen med Norge et knæk. Englænderne patruljerede nu Kattegat og Skagerrak, så det blev forbundet med yderste fare at sejle mellem Sydnorge og Nordjylland. De manglende kornforsyninger fra Aalborg førte til hungersnød i det indre af Norge i 1808-1809, og byens handel fik selvsagt problemer. Med sine mange skibe og søfolk var Aalborg centrum for en blomstrende kaperfart, hvor næsten 1.000 mand var engageret i guerillakrig i Kattegat og Skagerrak for at opbringe engelske handelsskibe. Ifølge nyere forskning er det tvivlsomt, om det egentlig var en god forretning. Efter krigens afslutning i 1814 blev Norge overdraget til Sverige, og selv om der kom gang i handlen med Sydnorge igen, blev det aldrig igen på lige så fordelagtige betingelser set fra Aalborgs synspunkt. Man siger, at en katastrofe sjældent kommer alene, og stormfloden i 1825 var lige præcis den næste store katastrofe for Aalborg.

Der er ikke noget mærkeligt i, at Aalborg var den dominerende havn og by i Limfjorden. I Sverige ligger Stockholm også som en naturlig prop mellem Østersøen og det vandrige bagland i Mälaren. Tilsvarende blev Göteborg porten ud mod verden for handel fra et stort opland. I Danmark ligger

Randers som et knudepunkt for Gudenåens udløb i Randers Fjord, Odense ligeså på Fyn. Det usædvanlige for Aalborg var den helt specielle naturgeografi, hvor gennembruddet af Agger Tange førte til, at man pludselig kunne sejle rundt i fjorden bag Aalborgs beskyttede havn uden at aflægge visit og svare skatter og afgifter hos fjordens dronning.

Nu kom der nemlig gang i byerne mod vest.

Gennembrud for handel og industri

Gennembruddet af Agger Tange gav gode muligheder for handel, landbrug og industri i Limfjordens vestlige købstæder, som med et fik egen adgang til verdensmarkedet fra den vestlige del af fjorden – ikke mindst til Storbritannien og Hamborg. Købstæderne blomstrede gevaldigt op, og der kom fx en dampskibsrute til Storbritannien med levende kreaturer allerede i 1850'erne – altså inden andelsrevolutionen for alvor slog igennem i landbruget.

Det var en vis risiko forbundet med at sejle gennem de naturligt formede kanaler ind og ud af Limfjorden. Det var derfor fornuftigt at bede den lokale lods om hjælp til at navigere i de skiftende strømforhold og flygtige sandrevler. Derfor viser indtægterne fra det statsligt certificerede lodsvæsen, hvordan handlen hurtigt trivedes mellem den vestlige del af Limfjorden og resten af verden. Flere hundrede farter fik lods hvert år, og lodseriet blev hurtigt en økonomi i sig selv. I begyndelsen af 1900-tallet var det blevet mere sikkert at sejle. De moderne damp- og motorskibe kunne nemmere sejle ind og ud af fjorden uden at være afhængige af vejr og vind, og efterhånden blev sandsugningen og vedligeholdelsen af Thyborøn Kanal også mere effektiv.

De moderne tider havde også indflydelse på skibstrafikkens årshjul. I sejlskibstiden var det forbundet med stor risiko at sejle om vinteren, hvor

storme, sne og regn havde stor betydning for både manøvredygtighed og sigtbarhed. Søtransport var derfor langt hen ad vejen en aktivitet, der foregik i sommerhalvåret. I 1845 var der næsten ingen lodsning i vintermånederne. I 1905 derimod blev der lodset skibe gennem Thyborøn Kanal hele året.

Thisted blomstrer

I Limfjordens nordvestlige hjørne ligger Thisted. Købstad og siden middelalderen det administrative centrum for det omkringliggende landskab, Thy, mellem Nordsøen og Limfjorden. I 1800-tallet strakte Thisted Amt sig helt ned til midt på tangen syd for Agger og mod øst ind til midt i Hanherred, hvor det grænsede op til Hjørring Amt. I det vidtstrakte, forblæste og stort set træløse landskab var skibstrafikken byens altdominerende middel til fjernhandel og velstand. Indtil 1825 gik det meste af handlen derfor kun til Aalborg, hvor andre købmænd tog sig af den videre transport. Tilsvarende var handlen på fremmede havne i Norge og i Storbritannien besværlig, fordi Thisted ikke havde direkte adgang til Nordsøen. Det var i stedet lokale købmænd på vestkysten af Thy ved Klitmøller, der solgte og fragtede lokale landbrugsvarer til Sydnorge og i mindre omfang til Altona og Hamborg. Skudehandlen var imidlertid begrænset af, at de anvendte skibe, skuder, skulle kunne bruges direkte fra forstranden. Dengang var der langs vestkysten af Jylland ingen naturlige havne med læ for den lunefuldt stride vestenvind, og sandskuden, en fladbundet åben båd, blev derfor det typiske transportmiddel langs kysten fra Blåvandshuk til Skagen. Med god vind kunne man nå fra Nordjylland til Sydnorge på en lang dag, men hvis vejret ikke artede sig, var det en farlig og besværlig rejse i et relativt lille fartøj uden mulighed for at søge ly under dæk.

Thisted var kort sagt placeret i en handelsmæssig spændetrøje mellem den havneløse vestkyst og den dominerende købstad, Aalborg. Alt dette ændrede sig i efterdønningerne fra den store stormflod i 1825. Thistedkøbmændene så fra midten af 1830'erne muligheder i at bruge Agger Kanal, og nu koncentreredes fjernhandlen mellem Thy og resten af Nordsøområdet i Thisted. Den gryende industrialisering profiterede af direkte import af stenkul fra de engelske kystbyer, og for det købestærke publikum var der pludselig langt bedre og billigere adgang til luksusvarer som isenkram. Modsat kunne købmændene fra Limfjordsbyen sende havre direkte over til verdensbyen London. I 1801 var der 16 købmænd i Thisted, mens byen i 1840 kunne rumme 29 købmænd. Forfatteren J.P. Jacobsen (1847-1885) voksede op i en af de finere købmands-

Thisted i 1854 var en by i vækst. Til venstre i billedet ses byens nye kaj anlæg, der gjorde, at Thisted driftige købmænd kunne investere i større skibe til international fart. Ved den ene kaj har et dampskib tændt op under kedlerne som selve symbolet på de moderne tider.

|| Lokalthistorisk Arkiv
for Thisted Kommune

gårde i Thisted, der fungerede som samlingssted for handel, nyheder, sladder og selvfølgelig oplagsplads for varer. I romanen *Niels Lyhne* har Jacobsen beskrevet, hvordan købmandsgårdens butik

”tillige med bønderstuen, kontoret og folkestuen dannede en lidt skummel verden for sig selv, hvor en blandet lugt af simpel tobak og jordslåede gulve, af krydderier og ram tørfisk og vådt vadmel gjorde luften tyk og næsten til at smage”.

I slutningen af 1830'erne smagte luften i købmandsgårdene i Thisted af nyvunden økonomisk og politisk status, og som en konkret manifestation protesterede thyboerne i stænderforsamlingen i Viborg mod, at Thisted skulle betale afgift til havnekassen i Aalborg. Protesten førte til, at staten bevilgede et lån til en rigtig havn med moler i Thisted. Arbejdet begyndte i 1840, og to nye moler var klar to år senere. Inden for molerne hørte 14 skibe hjemme i 1840, men allerede i 1865 var der 54 skibe, og 65 i 1870. Thisted var nu blevet Jyllands fjerdestørste søfartssted – efter Aarhus, Aalborg og Fanø. De mange skibe fik indflydelse på den næste etape af Limfjordslandets modernisering, nemlig industrialiseringen.

Jern, tøj og tobak

Opfindelsen af støbejern i England i begyndelsen af 1700-tallet var en af de store milepæle i den industrielle revolution (ca. 1750-1830 i Storbritannien). Med koks som brændsel blev det muligt at producere støbejern i stor stil. Støbejern er spændstigt, stærkt og fleksibelt, og mulighederne for anvendelse blev utallige. Hundrede år senere havde teknologien udviklet sig så meget, at det kunne betale sig at oprette jernstøberier rundtomkring i Danmark. Produktionen krævede to råvarer, der ikke fandtes

"Siden 1825, da Aggerkanal brød igjennem, har vi ikke her i Byen kjendt Mage til Højvande som i Dag". Det kunne læserne af Morsø Folkeblad forvisse sig om den 7. december 1895, hvor 60 % af byens gader stod under vand. Billedet er fra Nygade, hvor drengen i midten efter sigende stager sig frem stående i en åben kiste. Måske stammer kisten fra P. Thomsen Jensen Møbel & Ligkistemagasin i billedets venstre side. || Museum Mors/Morsø Lokalhistoriske Arkiv

eller findes i stor stil i Danmark, nemlig stenkul og jern. Kul og jern blev da også hurtigt nogle af de helt store importartikler, der fandt vej til den vestlige del af Limfjorden via Agger Kanal.

I Thisted blev der etableret jernstøberi i 1844, hvor det importerede råmateriale dannede basis for en varieret produktion af kakkelovne, gryder, pander og skorstensplader. Tilsammen gav de nye produkter middelklassen et voldsomt løft i komfort – både med hensyn til opvarmning og madlavning. Det klassiske ildsted veg efterhånden helt for de moderne støbejernskomfurer, der var meget mere varmeeffektive og fleksible. Sommerens ålefangster kunne tilberedes på endnu flere måder ved hjælp af komfuret. Landbruget fik også gavn af de nye produkter og aftog støbejern til plove og plovskær, der var mere effektive og slidstærke i markarbejdet.

Industrialiseringen kom også hurtigt til Nykøbing Mors. Mors ligger som en frodig ø med lerholdig jord midt i Limfjorden, hvor Nykøbing som øens købstad var centrum for handel med lokale landbrugsprodukter. Også her gav de nye tider nye muligheder. I 1853 etablerede N.A. Christensen (1830-1914) med sin kompagnon Wilhelm Bonne (1829-1876) et jernstøberi i Nykøbing efter at have søgt og fået kongens tilladelse. Når Bonne og Christensen valgte Nykøbing, hang det snævert sammen med, at byen samtidig var i gang med at anlægge en ny havn, der blev en af de bedste i den vestlige del af Limfjorden. Kul og jern kunne man selv hente i England og sejle helt hen til fabrikken tæt på havnen. Jernstøberiet tiltrak arbejdskraft fra hele Mors, og ved N.A. Christensens død i 1914 var der ikke færre end 420 ansatte på fabrikken.

En anden vare, der nu kunne produceres med fordel i Nordvestjylland, var tobak. Tobakken smøg sine vanedannende røgskyer omkring vestjyder-

ne allerede i 1600-tallet, og i lang tid var tobak og kridtpiber nogle af de mest skattede importartikler fra Amsterdam. Tænk, hvis man selv kunne få del i produktionen! Fra midten af 1800-tallet trådte entreprenante fabrikanter i Limfjordslandet ind på tobaksmarkedet med egen produktion af røgtobak og skråtobak. Tobak har aldrig groet særlig godt i det danske klima, og i 1800-tallet kom den bedste tobak fra det amerikanske kontinent. Via Bremen og Amsterdam blev den rå tobak sendt til fx Thisted, hvor urtehandler F.C. Bendixen (1803-1872) begyndte en produktion i midten af 1830'erne i beskedne rammer bag sin købmandsbutik. I de næste årtier gik det rygende stærkt, og omsætningen steg kraftigt. I

1850 var der 11 arbejdere ansat på fabrikken, som i gennemsnit producerede 125 kg skråtabak dagligt.

Engelske forbindelser og ideer

Skibene, og fra 1860'erne også jernbanen, bragte de moderne tider rundt i Limfjordslandet. Forfatter J.P. Jacobsen var rejst til København på det tidspunkt, men måske var hans baggrund af betydning for hans succesrige forfatterskab og hans rolle som eksponent for det moderne gennembrud sammen med kritiker og litteraturforsker Georg Brandes (1842-1927). I hvert fald voksede han op i en by, der pludselig så sig selv i forbindelse med byer som London og Hamborg. Og det var den samme købmandsøn fra Thisted, der i 1872 som den første oversatte Charles Darwins banebrydende tanker i *Om Arternes Oprindelse* til dansk. Darwins tanker var nok groet i engelsk muld, men de vandt indpas i de sandede jorder i Thy. Det gjorde andre ideer også.

I byen Rochdale i Storbritannien var en gruppe vævere i 1844 gået sammen for at skabe deres egen indkøbsforening, altså et kooperativt foretagende. Fra 1850'erne spredte ideen sig til det europæiske kontinent. I 1866 nåede ideen til Thisted, da en kreds omkring den lokale provst i Thisted, Hans Christian Sonne (1817-1880), tog initiativ til Thisted Kjøbstads Arbejderforening. Bag dette navn gemmer sig Danmarks første succesfulde brugsforening og den første butik i det, der efterhånden blev en landsdækkende sammenslutning af butikker, Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger eller i daglig tale FDB. Provst Sonnes idé var, at man ved fælles stort indkøb kunne presse engrosprisen op og opnå lavere detailpriser til gavn for den fattige del af befolkningen i land og by. Kooperativet i Thisted fremhæves ofte som det første af sin slags i Danmark, men faktisk var der flere forsøg på lig-

nende initiativer i Købehavn omkring år 1860. De forsvandt dog alle efter kort tid. I princippet kunne de gode folk i Thisted da også være inspireret af landets hovedstad, men i forbindelse med forberedelsen af den nye forening skrev de konkret, at den skulle laves efter engelsk forbillede.

Lidt forenklet kan man sige, at med gennembruddet af Agger Tange kunne det moderne gennembrud pludselig komme direkte til Nordvestjylland fra det store udland uden om København og Aalborg. De direkte forbindelser til Storbritannien skabte grobund for økonomisk vækst, men også øget social ulighed, som brugsforeningen forsøgte at afhjælpe ud fra et kristent moralsk udgangspunkt.

Frederik 7.s Kanal

Midten af 1800-tallet var i det hele taget en opbrudstid for handel og transport, og Løgstør blev vidne til en lille revolution af søtransporten på Limfjorden. Transportmæssigt var Limfjorden med Agger Kanals åbning skåret over i to dele – i hvert fald når det gjaldt de lidt større fartøjer med mere end en meters dybgang. Centralt var Løgstør Grunde stadig en prop, men i 1850'erne kom der skred i planerne om at fjerne proppen og binde fjorden sammen fra Hals til Harboøre. Løgstør Grunde var et uberegneligt sted, så for at søfarten kunne undgå de voldsomme forandringer af sandbankerne, blev løsningen at bygge en kanal på sydsiden af grundene.

I Aalborg var der ganske vist modstand mod projektet, der ville bringe konkurrerende købstæder som Lemvig, Thisted og Skive ind i hjertet af Aalborgs traditionelle revir i den østlige del af fjorden. Fjordens dominerende og største købstad kunne ikke se, at det kom dem ved, og Aalborg Kommune skrev til byrådskollegerne i Løgstør, at den omstændelige omladning af varer for at komme forbi

**En jagt passerer
Frederik 7.s Kanal for
egen kraft omkring år
1900.**

|| Limfjordsmuseet

Løgstør Grunde ikke var til skade for sejladsen på fjorden. Enden på forhandlingerne om en ny kanal blev dog, at de fire amter rundt om Limfjorden betalte en tredjedel af byggeriets omkostninger, mens staten påtog sig at betale to tredjedele. Fra statslig side var indstillingen, at øget trafik på Limfjorden ville komme alle til gavn. Også Aalborg. Loven blev vedtaget i 1856.

Byggeriet blev lagt i hænderne på den holstenske ingeniør Gustav Kröhnke (1826-1904) fra Glückstadt. Fra 1857 og fire år frem hentede han over 400 arbejdere fra Tyskland til Løgstør for at udgrave en over fire km lang kanal fra Lendrup i vest til Løg-

stør by på østsiden af Løgstør Grunde. Arbejderne blev elendigt behandlet. Kröhnke havde lovet dem en langt højere løn, end de fik, og for at føje spot til skade fik arbejderne deres løn udbetalt i en række særlige metalmærker, som Kröhnke selv producerede. Metalmærkerne kunne kun indløses i den købmandsbutik, der var blevet opført i tilknytning til projektet, og de havde ingen mulighed for at tage hjem til Tyskland, hvis de blev trætte af arbejdet med den store kanal. Den lokale herredsfoged havde nemlig inddraget deres pas allerede ved ankomsten til Løgstør. Alt i alt forhold, der ikke var stort bedre end hos dagens nordkoreanske migrantarbejdere i Rusland eller indisk arbejdskraft i Dubai.

Kanalprojektet blev da også ramt af en række arbejds konflikter. På et tidspunkt besluttede 350 arbejdere sig for at nedlægge arbejdet. Da det kom herredsfogeden for øre, fik han tilkaldt et kompagni soldater fra Aalborg, der på Løgstørs regning blev indkvarteret i byen for at holde de utilfredse arbejdere i skak. Det stod på længe. Efter to års forsinkelser og en stor budgetoverskridelse var kanalen færdig, og i sommeren 1862 blev kanalen indviet af kong Frederik 7. (1808-1863), som kanalen fik navn efter.

Med en bredde på 23-28 meter og tre meters dybde kunne kanalen tage langt større skibe igennem, end grundene havde kunnet. Skibene meldte sig ved kanalens ene ende, hvorefter det var kanalfogedens ansvar, at de stedlige heste trak skibene igennem kanalen. Hvis vinden var rigtig, kunne skibene sætte sejl. Kanalen blev øjeblikkeligt en succes. I den første måned stak 110 fartøjer igennem kanalen, og siden sejlede der årligt mellem 500 og 1.500 skibe igennem kanalen. I det ekstraordinært gode år 1899 toppede kanaltrafikken med 3.000 passager.

Herefter blev hestene langs kanalen overhalet

I 1930'erne – et par årtier efter færdiggørelsen af høfderne – foreslog vandbygningsdirektør Eygil Hertz (1890-1980), at den bedste kystsikring ville være at lukke Thyborøn Kanal helt af, fordi systemet med høfder var farligt. Det førte til stor modstand – især i Thyborøn. Men effekten af den globale opvarmning har givet planerne ny aktualitet efter år 2000. I den genoplivede debat diskuterer man et slusesystem.
|| Barker & Barker
Luftfotografi

af mere moderne teknologi i form af dampdrevne skibe og sandpumper. 40 år tidligere var kanalen gravet med håndkraft med hakker, skovle og spader. Lidt maskinel hjælp var der, fx dampdrevne pumper, der lænsede vand ud af kanalen, mens gravearbejdet stod på. På tærsklen til det 20. århundrede kunne specialbyggede fartøjer grave en sejlbar rende ud af Løgstør Grunde, hvorved skibstrafikken på fjorden blev attraktiv igen. Med etableringen af Løgstør Rende mistede kanalen næsten al trafik i løbet af kort tid, og i 1913 var det slut. Kanalen lukkede som betalingsrute gennem Limfjorden, og en epoke, der begyndte med stormfloden i 1825, var forbi.

Da stormfloden i 1825 slog hul i Agger Tange, var det ikke bare saltvand, stormfloder og nye fiskearter, der blev lukket ind til købmænd og krejlere i den vestlige del af Limfjorden. De moderne tider fulgte med i stadig større hast. Nye havne så dagens lys i købstæderne, og med Frederik 7.s Kanal blev Limfjorden for alvor til det sund, det er i dag.

Søfart har altid været kendetegnet ved en solid portion ydmyghed over for naturens luner, men i løbet af 1800-tallet fik mennesket i langt højere grad kontrol over Limfjorden som transportrute. Nye dampdrevne skibe besejlede købstæderne, der på landsiden blev stadig mere integrerede via damplokomotivernes hastige indtog i Nørrejylland. I 1864 kom jernbanen til Limfjorden, da strækningen Viborg-Skive åbnede, og året efter kunne man fortsætte til Struer.

Stormfloderne på Agger Tange, kanalbyggerierne ved Løgstør og Thyborøn og de nye havne åbnede Limfjorden for moderne søtransport, og med jernbanerne kunne Limfjordsegnene fuldt og helt tage del i det moderne samfunds nye muligheder. Købstæderne blev yderligere styrket, og langs alle de nye jernbaner voksede der nye stationsbyer frem.

An aerial photograph of a coastal region. A long, narrow strip of land, possibly a dike or a reclaimed area, runs diagonally from the top center towards the bottom right. The land is mostly brown and green, with some water channels. To the left of this strip is a large body of water, and to the right is a smaller body of water. In the bottom left corner, there is a small harbor or port area with several boats and some industrial structures. The sky is a clear, light blue.

Tilpasning og kontrol på ny

Natur vs. kultur

Alt for ofte beskrives historien som et kulturfænomen, der eksisterer uden for de fysiske omgivelser. Ja, traditionelt er naturhistorien blevet fortalt som noget uden for den 'rigtige' historie, altså den politiske historie, kulturhistorien og samfundets historie. Det er en stor skam. Heldigvis er mange historikere i langt højere grad blevet opmærksomme på forholdet mellem mennesker og natur, end der har været tradition for i faget. På den måde kan vi lære mere om fortidens natur og kultur. Og om os selv.

Fx har fiskeriets modernisering haft den indirekte konsekvens, at Limfjorden gentagne gange blev genstand for overfiskeri af forskellige fiskearter og skaldyr. I slutningen af 1970'erne undergik Limfjorden ligefrem det, biologerne kalder et regimeskift. Det marine økosystems dynamik blev fundamentalt ændret fra at være et top down-styret fiskerigt farvand til at være et bottom up-kontrolleret økosystem med mange muslinger. Regimeskiftet skyldes de store kvælstofudledninger fra landbruget og spildevand fra byerne i efterkrigstiden. Så kunne man kontrafaktisk påstå, at havde det ikke været for tange gennembruddet, ville det stillestående indhav i fjordens vestlige del have været udsat for iltsvind på et langt tidligere tidspunkt. Men det er naturligvis gætværk. Til gengæld er det mere end gætterier i fortællingen om 1700-1800-tallets

fiskeri i Limfjorden, at sildefiskeriet blev alvorligt decimeret på grund af overfiskning og ødelæggelse af den daværende limfjordssilds gydeområder. Vel at mærke med brug af teknologi, der ikke krævede fossile brændsler.

Fossile brændsler har til gengæld været helt nødvendige instrumenter i den modernisering og naturbearbejdning, der har kendetegnet handel og produktion i Limfjordslandet siden 1825. Adgangen til kul og jern fra Storbritannien og Sverige til den vestlige del af fjorden var helt afgørende for, at den industrielle revolution nåede til Thisted, Lemvig, Nykøbing Mors og Holstebro via Struer, Skive og Løgstør. Dampskibe, dampdrevne pumper, sand-sugere og dampdrevne gravemaskiner skabte først en kanal ved Løgstør, dernæst en sejlrende. Ved Agger Tange og Harboøre Tange var det de fossile brændsler, der tændte op under cementproduktionen og transporten af sten til dæmninger og høfder.

I mangt og meget er historien om menneskets forhold til havet, til Agger Tange og til Limfjorden præget af et kontinuerligt ønske om kontrol med naturens kræfter. I takt med industrialiseringens teknologiske landvindinger har det i helt bogstavelig forstand været muligt at dæmme op for havets kræfter, så indbyggerne i Thyborøn, i Harboøre og i Agger kan sove trygt i forvisning om, at Nordsøen ikke lige gennemskærer den smalle landstrimmel igen. Havet er stadig en voldsomt farlig arbejdsplads, og indimellem går det galt, og et skib går ned. Men takket være moderne varslingssystemer baseret på avanceret meteorologi og satellitbårne informationsstrømme er det muligt at tage forholdsregler, som tidligere generationer ville misunde os. Skipperen på den store pelagiske trawler kan nå at søge havn, ofte langt fra hjemstavnen, hvis det blæser op til storm eller orkan.

Lige bag hofde 42, stik vest for Cheminova på Rønland, er en tikkende giftbombe begravet i klitgryderne. Fra 1957 og fem år frem deponerede Cheminova millioner af liter spildevand og fast affald på stedet. Efter en større indsats for at rydde op på stedet blev de resterende godt 110 tons gift indkapslet bag en spunsvæg i stål og dækket af en plastmembran.
|| Johan Gadegaard/
Jysk Fynske Medier/
Ritzau Scanpix

For resten af os, landkrabber med huse og haver fulde af det moderne livs mange ting, giver meteorologernes varslings tid til at nå hjem for at sikre kældere og campingvogne, trillebøre, telte og trampoliner. Så kan man alt efter temperament sætte sig ind i bilen og trille ud til stranden og få stormen med helt tæt på ydersiden af de duggende bilruder. Imens stiller radionyhederne om til en gennemblæst reporter i interview med en djærv chefvagt fra Beredskabsstyrelsen, der kan fortælle om den forventede stigning i vandstand og de forholdsregler, der er truffet.

Karakteristisk nok er nutidens dødsofre i forbindelse med storme og stormfloder mestendels almindelige mennesker, der bliver fanget på det forkerte sted på det forkerte tidspunkt. De materielle skader kan forsikringen klare, og hvis det statslige Stormråd vurderer, at et område er blevet ramt af en decideret stormflod, kan man søge erstatning fra en særlig statslig pulje. Naturkatastrofer er indlejret i velfærdsstaten – så godt som sådan noget nu lader sig gøre.

Alligevel er alt ikke fryd og gammen. Så langt fra endda.

Synet på fjordens natur

En anden dimension er naturen som en følelse. Den kan give anledning til bekymring, og historisk set har den givet bekymringer, konflikter, mangfoldige løsninger og nye problemer. Både som en del af individuelle og fælles identiteter. Man kunne med Knud Sørensen (1928-), den helt nutidige og meget nøgterne Limfjordsforfatter og pensionerede landmåler på Mors, sige, ”at man er et følelsesmæssigt amputeret menneske, hvis båndet til naturen og naturens – skal vi sige (?) – sjæl, skæres over”.

Da Blicher rejste forbi Agger Kirke og det søn-

derrevne landskab, så han et klart bånd mellem menneske og natur, med Guds vilje og nåde som et vejledende princip for hverdagen i en barsk egn. Den samtidige nationalskjald Oehlenschläger påkaldte sig netop ikke Vorherre i sit digt om oversømmelsen, men han var ikke i tvivl om, at naturen og mennesket var beåndede eller besjælede af et verdensalt. Siden gav den moderne verden os den hidtil usete naturkontrol, som både rige og stræbsomme og fortvivlede og fattige indbyggere rundt om Limfjorden havde stræbt efter i århundreder. Med det 20. århundredes optimistiske natursyn bliver Johan Skjoldborg (1861-1936) en tidstypisk Limfjordsdigter på samfundets og naturens vegne:

Vi vil rejse nye Huse,
nye Hjem fra Strand til Strand;
med de Hundred Tusind Haver
smykket skal du staa, vort Land!

Fremskridtet buldrede derudad, også på Harboøre Tange, og set fra naturens side blev anlæggelsen af kemifabrikken Cheminova et af de mest hæslige og længstvarende ofre på fremskridtets alter. Cheminovas entreprenante grundlægger og direktør Gunnar Andreasen (1914-1989) tog til Tyskland lige efter Anden Verdenskrigs afslutning, hvor han fik en række patenter med hjem fra Bayerkoncernen, der før og under krigen havde produceret nervegassen sarin, der var tænkt som krigsgas. Cheminova videreudviklede nervegiften, så landbruget kunne bruge den til at dræbe uønskede insekter. Resultatet blev insektgiften parathion bedre kendt som DDT. En erhvervssucces med internationale ambitioner var født, og over de næste årtier blev parathionbaserede produkter virksomhedens vigtigste salgsvare.

Cheminova flyttede til Harboøre Tange i 1953 fra Måløv uden for København, hvor den lokale kommune var træt af fabrikkens udledning af spildevand. I Vestjylland var der bedre plads til at forgifte naturen, og kemikalieaffald fra produktion af pesticider forgiftede Limfjordens dyreliv i over 30 år. Som en af de første forholdt forfatteren Klaus Rifbjerg (1931-2015) sig poetisk til den moderne forureningstrussel i Limfjorden. Det var i 1967 i digtet *Hummer-Kummer*:

Hvad er forskellen på en hummer?
At den bliver rød når den er død?
At den er bedre kold end varm?
Eller bedre varm end kold?
De går op på stranden

Brækker sig af spild og kemikalier
Eller også går de ingen steder hen
men bare dør.

Forinden var de lokale beboere på Harboøre Tange blevet bekendt med, at alt ikke var, som det burde være på den store nye fabrik, der gav arbejde til flere hundrede mennesker. En af de vigtigste kritikere af Cheminova var den lokale fisker Aage ”Rav-Aage” Hansen (1924-2008), der i 1960’erne lagde mærke til, at fisk og fugle døde i unaturligt store mængder. Efter 20 års kamp lykkedes det i begyndelsen af 1980’erne at gøre myndighederne opmærksomme på, at der var noget helt galt, og en af danmarkshistoriens største forureningsskandaler blev oprullet i de følgende ti år. En større indsats fik inddæmmet meget af den gift, der var blevet deponeret i klitlandskabet eller decideret dumpet i havet, men den dag i dag er der giftdepoter, der ikke er fjernet, men blot indkapslet og nedgravet i klitterne på tangen.

Region Midtjylland har vurderet, at det vil koste omkring en kvart milliard at få rensset det hele, men pengene er endnu ikke fundet, og det er måske heller ikke helt klart, hvem der skal betale for oprensningen. Cheminova har været en betændt sag, ikke mindst for virksomhedens ejer indtil 2015, nemlig Aarhus Universitets Forskningsfond. Aarhus Universitets Forskningsfond fik Cheminova i gave fra Gunnar Andreasen helt tilbage i 1944. Indtægterne strømmede hurtigt ind til ejerne, men politisk blev det i 1980’erne og 1990’erne gradvist mere kontroversielt for en offentlig institution som Aarhus Universitet at blive associeret med en skandaleramt kemifabrik. I 2015 lykkedes det at afhænde Cheminova til den amerikanske kemigigant FMC for 8,5 milliarder kroner.

Siden Rifbjergs digt om *Hummer-Kummer* – og i

særdeleshed siden den moderne miljøbevægelses begyndelse i 1960'erne – er der gjort store fremskridt inden for naturgenopretning, uden at alle udfordringer er løst. Et illustrativt eksempel på dilemmaer i moderne naturforvaltning er sagen om Hjarbæk Fjord.

Mand og myg i Hjarbæk Fjord

En af de mest ambitiøse planer for inddæmning i Limfjorden var ideen om at tørlægge hele Venø Bugt. Projektet fandt dog aldrig tilstrækkelig finansiering, men det virkede fuldt realistisk i 1950'erne og 1960'erne. Mens Venø Bugt aldrig blev inddæmet og tørlagt, gik det mere heftigt for sig i Limfjordens sydligste fjordarm, Hjarbæk Fjord nordvest for Viborg. Her ville de lokale landmænd gerne have en dæmning ved Virksund, der kunne afsnøre Hjarbæk Fjord fra Lovns Bredning og resten af Limfjorden. På den måde skulle reguleringen af indstrømmende vand sikre, at de lavtliggende marker langs fjorden ikke blev overskyttet ved højvande. Projektet fandt støtte i Viborg Amt og hos den danske regering, så trods protester fra lokale fiskere og hos Fiskeriministeriet blev der i 1960 truffet beslutning om at etablere en dæmning med en mindre afvandingsssluse på midten. Lodsejernes interesser vandt over de ca. 45 erhvervsfiskere, der fangede rejer, ørreder, sild, ål og skrubber i fjorden.

I 1966 stod dæmningen klar, men som mange frygtede, forsvandt fisk og fiskere fra den afsnørede fjordarm. I løbet af 1970'erne blev området berygget for myggeplage om sommeren, hvor det stille fjordvand blev et paradis for dansemyg, der skræmte sommerhusgæsterne væk. En cocktail af spildevandsudledning og udvaskning af næringsstoffer fra landbruget fik skylden for den ringe vandkvalitet. Spildevandsudledningen blev der taget hånd om re-

Det kan være svært at formidle problemer med et farvands vandkvalitet, men med iltsvind er det anderledes. Alle kan se, der er noget galt, når store mængder døde fisk pludselig skyller op på stranden som her ved Hjarbæk Fjord i juni 1985.

|| Skive Byarkiv

gionalt i den såkaldte Limfjordskomité. Her kunne de helt nye amter – Nordjyllands Amt, Viborg Amt, Ringkøbing Amt og til dels Århus Amt – mødes og drøfte fælles udfordringer med Limfjordens tilløb. Beslutningen om at oprette rensningsanlæg for spildevand i alle kommuner blev en af amternes store succeser, og i 1980'erne blev der fulgt op med planer for kvaliteten på det vand, der løb i fjorden fra de mange bække og åer.

Hjarbæk Fjord led dog stadig, og i 1985 flød fjordbrinken over med døde småfisk på grund af iltsvind. Udledningen af kvælstof og fosfor fra landbruget lå imidlertid uden for amternes opgaver. Her skulle der statslige beslutninger til, og da problemerne med iltsvind gentog sig i Kattegat for rullende kameraer, tog firkløverregeringen bestående af De Konservative, Venstre, Centrumdemokraterne og Kristeligt Folkeparti affære. Den første vandmiljøplan fra 1987 blev netop vedtaget for at mindske udvaskning af næringsstoffer i både ferskvandssøer og i havet. Lokalt i Hjarbæk Fjord blev sluserne i

Landets fremmeste malere, digtere, fotografer og billedhuggere har i over 200 år forsøgt at begribe menneskets forhold til Vesterhavet og Limfjordslandet. Her sætter Nana Francisca Schottländer (1977-) sig selv på spil i værket *Tre kroppe* (2019) i forhold til Limfjordslandets trusler og muligheder i den antropocæne tidsalder. Vi kan sikre os bag granitblokke en rum tid endnu, men er vi klædt på til den globale opvarmning og det stigende havspejl? || Statens Museum for Kunst/Foto: Frida Gregersen

Virksunddæmningen åbnet igen i 1991 under stor mediebevågenhed. Myggeplagen forsvandt nærmest med det samme, og med den forsvandt også den synligt ubehagelige miljøpåvirkning, der satte sindene i kog blandt menigmand i Limfjordslandet. Da biolog Knud Rasmussen (1950-) kommenterede Hjarbæk Fjords status i 2008, konkluderede han, at halvdelen af fjorden var død under overfladen, men at det måske kun var et problem for biologen selv?

Den manglende synlighed og uhåndgribeligheden er også en faktor for den manglende håndtering af den næste store udfordring for både Thyborøn og Agger Tange og det bagvedliggende Limfjordsland, nemlig den globale opvarmning og havspejlsstigninger.

Havet stiger

Udfordringerne er globale. Vi, Jordens over 7,5 milliarder mennesker, udleder for meget CO₂, og det skal vi have bremsset, hvis Jorden også om 100 år skal være et tåleligt opholdssted for mennesker. I histo-

risk perspektiv har vi som mennesker opnået en hidtil uset grad af kontrol over vores natur, men risici er til gengæld flyttet over i en anden global skala. Nemlig de menneskeskabte klimaforandringers tidsalder. Antropocæn kalder vi den geologiske epoke, vi er trådt ind i de seneste 200 år. Tankegangen bag det relativt nye begreb er, at hvis mennesker har påvirket det globale geofysiske system så markant, som klimaændringerne tyder på, er natur, miljø og samfund smeltet sammen. Det giver ikke længere mening at skelne mellem de tre dele. De er ét hele. Antropocæn har afløst holocæn – perioden siden Weichselistidens afslutning for 12.000 år siden.

Årsagen til den globale opvarmning er vores udledning af CO_2 – et restprodukt fra afbrænding af de fossile brændsler, der efter 1825 leverede lokale løsninger på naturens trusler, på skabelsen af et moderne landbrug og en stærk industriel sektor. Vi er blevet rigere end alle andre samfund i verdenshistorien, men de gamle problemers løsning har leveret de nye problemer. Lokalt i Danmark og i Limfjordslandet må vi tilpasse os de stigende verdenshave bedst muligt.

Med det niveau for udledning af CO_2 , vi nu har på Jorden, er temperaturerne steget så tilpas meget, at vi siden omkring 2002 er trådt over den tærskel, der får indlandsisen i Grønland til at smelte hurtigere i sommerhalvåret, end den nye nedbør kan nå at fryse og akkumulere i vinterhalvåret. Faktisk begynder afsmeltningen nu i marts måned, en måned tidligere, end den gjorde for bare få årtier siden. Det vil sige, at selv om vi i morgen skruede voldsomt ned for vores udledning af drivhusgasser, ville mængden, der allerede er opsamlet i atmosfæren, bevirke, at de globale temperaturer bliver på et niveau, hvor indlandsisen fortsat smelter i hvert fald 100 år frem i tiden. Dertil kommer afsmeltning fra andre områ-

der, ikke mindst Antarktis. Et af de nyeste studier af havspejlsstigninger globalt indikerer tilmed, at havspejlsstigningen accelererer år for år. Langt det meste af de globale temperaturstigninger opsuges nemlig i havet, som bliver varmere år for år. Jo varmere vand bliver, des mere udvider det sig, og det bidrager selvstændigt til stigningen. Et konservativt bud fra 2018 på, hvor meget havet vil være steget i år 2100, lyder på 65 cm.

Hvis al is smelter fra både Grønland og Antarktis har verdenshavene potentiale til at stige med hele 70 meter. Under alle omstændigheder er det ikke et sekund for tidligt, at vi forbereder os på den forandrede verden, der bliver vores børns i løbet af relativt få årtier. Under sådanne forhold vil den type af stormfloder, vi har kendt til i historisk tid, fx i Limfjorden i 1825, ramme de lavtliggende danske kyster med langt større konsekvenser end hidtil. Hvis vi fortsat skal bo og leve langs Limfjordens kyster, bliver vi nødt til at træffe vores forholdsregler. Både lokalt og globalt.

Spørgsmålet om at lukke kanalen er en gammel debat, der fra 1936 og flere årtier frem fik byerne i den vestlige del af Limfjorden og ikke mindst de lokale fiskere til at protestere. Sammenhængen med de nye udfordringer med klimaforandringer er imidlertid et langt nyere fænomen, og stormfloden i januar 2005, der gjorde stor materiel skade med oversvømmelser hele fjorden rundt, var med til at sætte gang i fornyede overvejelser om en lukning. Blandt andre professor Torben Larsen (1942-) fra Aalborg Universitet har i de senere år talt for, at Thyborøn Kanal skaber en række problemer, som kunne afhjælpes, hvis man lukkede kanalen af med en dæmning og et slusesystem. Slusesystemet skal dels sikre muligheden for fortsat skibstrafik i fjorden, dels sikre at frisk saltvand hele tiden kan

cirkulere ind og ud af fjordsystemet. Når der ikke er sket noget i sagen, skyldes det både prisen og manglende politisk enighed. Det vil koste 2-13 milliarder kroner at sikre fjorden på denne måde – penge, man kunne bruge på så mange måder. Lokalt i Thyborøn er der desuden frygt for, at en dæmning med sluse vil genere og ødelægge erhvervslivet i Thyborøn, hvor fiskeri, fiskemelsfabrik, bedding og maritime virksomheder udgør livsnerven for det lille samfund. Så kan man diskutere, om det er risikoen for oversvømmelser, eller det er erhvervslivet i Thyborøn, der skal veje tungest. Som fiskerikonsulent og medlem af orkestret Tørfisk Bent Bro (1961-) udtalte i 2015:

”Er det beboerne på Løgstør Havn, der skal vurderes, hvornår de ikke vil have mere vand, og der skal en prop i hullet i Thyborøn? Jeg kan forsikre, at de huse og andet materiel, som vil blive berørt i Limfjorden, vil udgøre en brøkdel af de indtægter og skattekroner, som Thyborøn Havn allerede nu genererer i kraft af at være en stor fiskerihavn”.

Det er selvsagt meget kostbart, når ulykken rammer, og det gør den igen på et tidspunkt. Så kan man beslutte sig for, om man vil forstærke og udbygge eksisterende diger og dæmninger i Limfjorden, eller om det vil være mere fordelagtigt at sætte en stor bevægelig prop i ved indgangen.

Næsten som før 1825.

Videre læsning

Bloksgaard, Anders: *Løgstør. Limfjordsby gennem ild og vand*. Limfjordsmuseet 2018

Her fungerer Løgstør som prisme for en større fortælling om byens rolle som trafikknudepunkt for samfærdslen på Limfjorden mellem Nordsøen og Kattegat. De mange velskrevne kapitler fortæller levende om fiskeri, handel, søfart, krig, ildebrande, stormfloder, moderne turisme og bosætning.

Holm, Poul: *Aalborg og søfarten gennem 500 år. Aalborg-bogen*. Selskabet til Aalborg Bys Historie 1999

Aalborg har de seneste 500 år været Limfjordslandets største by og den mest dominerende købstad. I klart sprog sættes byens søfart, handel og produktion ind i en naturgeografisk ramme.

Klein, Kirsten og Hans Edvard Nørregård-Nielsen: *Limfjorden – stemmer og steder I-II*. Gyldendal 2012

Kirsten Kleins betagende fotografier fylder det smukke tobindsværk, som giver læseren appetit på en tur rundt på Limfjorden.

Nielsen, Jytte, Christian Ringskou og Svend Sørensen (red.): *Fra Løgstør til Thyborøn – den regulerede Limfjord*. Limfjordsmuseernes Samvirke 2009

En række meget velskrevne artikler analyserer 150 års debatter om inddæmning og naturgenopretning i Limfjorden og spørgsmålet om lukning af Thyborøn Kanal.

Sørensen, Knud: *Digterne omkring Limfjorden – en rundtur til stederne*. Gyldendal 2002

En moderne rejseberetning, hvor forfatter og morsingbo Knud Sørensen øser af sin omfattende viden om de mange forfattere, der har boet langs Limfjordens kyster.

På 100danmarkshistorier.dk findes den omfattende litteratur, som forfatteren har anvendt til at skrive bogen, ligesom der er noter til bogen.

I samme serie

Poul Duedahl **Gudhjemtid**

Bertel Nygaard **Grundloven**

Søren Hein Rasmussen **Fri porno**

Louise K. Skyggebjerg **Industri på udstilling**

Søren Mentz **Den islandske revolution**

Bo Lidegaard **Danmark i krig**

Johan Heinsen **Det første fængsel**

Ulrik Langen **Struensee**

Rasmus Rosenørn **Beatlemania**

Heidi Jønsson **Indvandring i velfærdsstaten**

Kristine Kjærsgaard **Danmark i FN**

Lars Boje Mortensen **Saxo**

Lisbeth M. Imer **Rigets runer**

Cecilie Bønnelycke **Sædelighedsfejden**

Sebastian Olden-Jørgensen **Svenskekrigene**

Torben Kjersgaard Nielsen **Dannebrog**

Bo Fritzboeger **Vildt vejr**

Helle Vogt **Jyske Lov**

Jes Fabricius Møller **Grundtvigs død**

Jens Lei Wendel-Hansen **Grønlands Amt**

Carsten Porskrog Rasmussen **Hertugdømmet**

Kenn Tarbensen **Fisk til folket**

Mogens Rüdiger **Oliekrisen**

100 danmarkshistorier

Danmarks historie serveret i små og overkommelige bidder. 100 forskere fra landets universiteter, arkiver og museer tager i 100 bøger a 100 sider fortiden under kærlig behandling og fortæller med vid, humor og kløgt om det, der var. Og det, der er.

100 danmarkshistorier finder du på en række platforme:

Spil med i MegaNørds app Dyst!, og dyst med vennerne om Danmark og dengang.

Besøg danmarkshistorien.dk, og oplev fortiden gennem artikler, film og kilder.

Kig forbi HistorieLab.dk, der arbejder med historiske temaer. Især for grundskolen.

Mød op på Folkeuniversitetet, og hør foredrag med forfatterne.

Læs med i *Politiken*.

A.P. Møller Fonden har støttet projektet og gjort det muligt at udgive og formidle de 100 danmarkshistorier.

Find info på 100danmarkshistorier.dk
Her kan man også tegne abonnement.

Det var en kæmpe
ingeniørbedrift og
årtiers knoklearbejde
med sten og beton,
der standsede havets
fremmarch og
stabiliserede Agger
Tange og Harboøre
Tange.
|| Kystdirektoratet/
Vandbygningsvæsenets
fotosamling

1825

100 danmarkshistorier

Havet trængte ind over marker, huse og hele landsbyer, da en voldsom storm ramte det nordvestlige Jylland i 1825. Det ændrede livet i og ved Limfjorden. Nordsøen gennemskar tangen mellem Agger og Harboøre, og saltvand og nye arter truede fjordens sild, ål og helt, mens østers og rødspætter kom til. Fiskerne tog snurrevoddet i brug, og driftige folk byggede moler, moderne diger og høfder. Købstæderne Lemvig, Thisted og Nykøbing Mors blomstrede og gav Limfjordens dronning, Aalborg, kamp til stregen. Nu kunne man sejle mod vest og hente jern, kul og tobak og eksportere stude, korn og flæsk. Udkant var det på ingen måde, og indbyggerne så området som centrum og orienterede sig internationalt mod Norge, Tyskland og Storbritannien.

Opsøg det stormomsuste liv i den internationale udkant med professor i moderne historie Bo Poulsen, Aalborg Universitet.

